

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**SOCIOLOGIJA MULTIKULTURALIZMA
U BOSNI I HERCEGOVINI**
magistarski rad

Kandidat
Đugum Alem
265/II-SOC

Mentor
Prof. dr. Čamo Merima

Sarajevo, *mart 2021.*

2021.

Đugum Alem Sociologija multikulturalizma u Bosni i Hercegovini

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIOLOGIJA

**SOCIOLOGIJA MULTIKULTURALIZMA
U BOSNI I HERCEGOVINI
magistarski rad**

Kandidat

Đugum Alem

Mentor

Prof. dr. Čamo Merima

Sarajevo, *mart 2021.*

SADRŽAJ

UVOD	1
II OSNOVNI PODACI O BOSNI I HERCEGOVINI	4
1. Smještaj.....	4
2. Prirodno-geografska obilježja.....	4
3. Demografska obilježja.....	5
4. Kratki historijski pregled	12
III KULTURA.....	18
1. Religija, vjerovanja i vrijednosti.....	18
2. Jezik i komunikacija	23
3. Zajednica, društveni život i običaji	25
4. Proslave, odijevanje, smrt i pogrebne aktivnosti.....	26
5. Struktura porodice	29
6. Brak, rođenje i odgoj djece	30
7. Obrazovanje.....	31
IV MULTIKULTURALNOST	33
1. Kulturne posebnosti na području Bosne i Hercegovine.....	33
2. Kulturne razlike kao neizmjereno bogatstvo BiH.....	36
3. Mećureligijski dijalog kao baza za uspostavu mira u Bosni i Hercegovini.....	37
4. Šta je u BiH interkulturalizam ili multikulturalizam nacionalista.....	40
5. Mješani brakovi	45
6. Dvije škole pod jednim krovom.....	54
V EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE SOCIOLOŠKIH OBILJEŽJA NA PODRUČJU BiH.....	58
ZAKLJUČAK	66
LITERATURA	69

UVOD

Multikulturalizam predstavlja nezaobilazan pojam ako govorimo o pravima izdvojenih društvenih grupa a prema tome i o opštim ljudskim pravima svih ljudi bez obzira na rasnu, spolnu, klasnu ili religijsku pripadnost. Multikulturalizam je jedna ideologiju koja se odnosi na demografsku sliku određene regije a naročito na organizovanost gradova, obrazovnog sistema, nacija. Što se tiče političkog konteksta zasniva se na jednakosti među pojedinim kulturama društva kao i na poticanju očuvanja raznolikosti kultura.

Sociologija kao nauka podstiče nas da proširimo vidokrug onog što smatramo sasvim prirodnim, razumljivim te nam objašnjava način na koji su lični životi ljudi u konstantnom doticaju sa društvenim pitanjima. Stoga nam sociologija daje konkretne odgovore kako se nositi sa pojmom multikulturalizma u svijetu i kod nas.

U cilju što boljeg razumijevanja teme kao i njenog značaja potrebno je postaviti više pitanja, šta znači multikulturalizam, na koji način se manifestuje, na koji način ljudi različitih opredjeljenja i nivoa obrazovanja shvataju multikulturalizam kao i to postoji li neki određeni metod pomoću kojeg možemo znati da smo sastavni dio multikulturalnog društva.

Određena okvirna definicija multikulturalizma podrazumijevala bi da je multikulturalizam pojam kojim želimo objasniti kao i imenovati jednim imenom postojanje i jednakost određenog broja različitih kultura jednog društva te podsticanje očuvanja različitosti unutar samih kultura. Kako navodi Jasminka Babić Avdispahić u svojoj knjizi "Etika, demokracija i građanstvo" kada govori o multikulturalizmu, u debati o multikulturalizmu postoje dva suprotstavljena shvatanja multikulturalnosti po pitanju univerzalizma i partikularizma unutar politika jednakosti i politika različitosti gdje svaka od ovih politika želi priznati svoje građane i građanke podjednako. Međutim, svaka od navedenih politika ima različit pristup i način sprovođenja tog procesa priznavanja. Naime, politike jednakosti priznavanje građana provode tako što nastoje obezbjediti svojim građanima jednaka prava u političko - ekonomskoj sferi, dok politike različitosti podstiču očuvanje različitosti kultura obezbjeđujući na taj način prava svojim građanima.¹

Iz navedenog možemo zaključiti da su neodvojivi dijelovi multikulturalizma omogućavanje jednakih prava svim građanima bez obzira na njihovu pripadnost ijednoj grupi. Međutim multikulturalizam također znači i osiguravanje prava građanima bez obzira što se

¹ Babić Avdispahić, J., *Etika demokracija i građanstvo*, IP Svjetlost, Sarajevo, 2005, str. 103.

identificiraju sa bilo kojom grupom društva radilo se to o većinskoj ili manjinskoj grupi unutar neke države.

Multikulturalizam ne podrazumijeva samo zaneseni ideal nego je to jedna pragmatika nužda. Na isti način kao što su se male i izolirane zajednice izborile sa sukobom između njihovih pripadnika kako se ne bi ugušile u hobbessovskom haosu to je jedini izlaz i za samo čovječanstvo. U tom kontekstu moralni poredak Europske unije sadrži imperativ poštivanja čovjeka kao ljudskog bića, naravno pod uslovom da izbori jednog čovjeka ne zadiru u slobodu izbora drugog čovjeka.

Također je bitno skrenuti pažnju da ne smije ni u kom slučaju doći do sukobljavanja ove dvije vrste prava, tako da prava jedne grupe potisnu opšta ljudska prava koja bi trebala važiti u jednakoj mjeri za sve ljude. Ni u kom slučaju ne bi smjelo doći do situacije da je jedna grupa "više jednaka" od druge niti bi smjelo doći do potiranja različitosti pojedinih grupa u cilju omogućavanja ostvarenja osnovnih ljudskih i političkih prava pripadnika određene grupe.

Bosna i Hercegovina je moguća samo kao zajedničko dobro svojih građana, bh. državljana, bosanskih ljudi, svih vjera i etničkih zajednica. To je aksiom Bosne. Zemlja Bosna je teritorijalno nedjeljiva po vjerama i nacijama, već hiljadu godina, dakle otkako se zna za nju i da je na svakom pedlju jednako bosanska i za Bošnjake, bosanske Srbe i za bosanske Hrvate. To se modernim jezikom kaže - da je ona jednako domovina za sve konstitucionalne, dakle ustavne narode koji žive u njoj².

U kontekstu određenih društvenih situacija pojedinih država, postavlja se pitanje da li multikulturalizam podrazumijeva toleranciju odnosno, samo prihvatanje drugih i drugačijih a da se pri tome omoguće jednaka prava i mogućnosti u svim oblastima života pripadnicima različitih grupa bez obzira radi li se o manjinskim grupama neke države ili ne ili se možda pojam multikulturalizam jednostavno samo formalno upotrebljava kako bi se ostvarila prava većinskih grupa. Iz navedenog se može zaključiti da multikulturalizam podrazumijeva samo uslovno rečeno podnošenje drugačijih živeći pored njih ali ne u zajednici sa drugima i drugačijima.

Mnogo vremena, papira i riječi je potrošeno analizirajući prošlost, sadašnjost i budućnost Bosne i Hercegovine kao multikulturalnog društva. Pri tome, nikada nije dotaknuta stvarna suština problema. Strana i domaća štampa, intelektualci, profesori, političari

² Ibrahimagić, O., *Dejton - Bosna u Evropi, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca*, Sarajevo, 2001, str.19.

godinama su upućivali na različitost, odnosno sličnost naroda koji živi na prostorima BiH, stavljajući stvari u sebi razumljiv kontekst. Realnost života danas je u BiH daleko drugačija.

Ono što Bosnu i Hercegovinu čini neizmjereno bogatom jesu kulturne razlike iako stanovnici toga nisu svjesni. Jedino Sarajevo pored Jeruzalema ima u svom centru u rasponu od samo 300 metara, vjerske bogomolje četiri različita naroda. Prema podacima popisa stanovništva iz 2013. godine, glavni grad BiH imao je 222.457 Bošnjaka, 34.873 Srba, 13.607 Hrvata i 19.093 onih koji su se izjasnili kao Ostali. Struktura stanovništva Bosne i Hercegovine danas izgleda ovako: 50,11 % Bošnjaka, 39,78% Srba, 15,43% Hrvata, dok bosanski jezik govori 52,86%, srpski 30,76% i hrvatski 14,6% stanovništva.

U Bosni i Hercegovini postavlja se pitanje ko je suvereni (državni) politički narod? Jesu li to Bosanci (državljeni Bosne i Hercegovine, kao njeni građani) ili je to svaka za sebe sve tri etno – kulturne zajednice: Bošnjaci, Bosanski Srbi (pravoslavci), Bosanski Hrvati (katolici)³.

Bez obzira na to što još uvijek stojimo na klimavim nogama kao i to što se na sve načine pokušava uništiti, multikulturalnost se u ovoj zemlji i dalje osjeti. Iako se nije daleko odmaklo od 1992. godine građani još uvijek ističu njihovu religijsku, etničku i drugu pripadnost određenoj grupi a nemaju senzibilitet za onu drugu stranu. 1990. godine u Bosni i Hercegovini je definisan i proklamovan multikulturalizam kao jedna vrsta suživota međusobno razdvojenih zajednica. Nasilno razdvajanje zajednica nastavljeno je i danas samo ne vatrenim oružjem nego nemarom i nebrigom za naše buduće generacije i to naročito u jednonacionalnim sredinama. To se najbolje pokazuje kroz obrazovni program. Većina obrazovnih ustanova južne Hercegovine je podijeljena na one sa bosanskim i one sa hrvatskim planom i programom.

³ Ibrahimagić, O., *Dejton - Bosna u Evropi, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca*, Sarajevo, 2001, str.147.

II OSNOVNI PODACI O BOSNI I HERCEGOVINI

1. Smještaj

Bosna i Hercegovina se nalazi na brdovitom Balkanskom poluotoku, tačnije na zapadnom dijelu Balkana te spada u zemlje jugoistočne Evrope. Ukupna površina teritorije Bosne i Hercegovine je 51.209 km². 51.197 km² iznosi površina kopna a 12,2 km² obuhvata površina mora. Bosna i Hercegovina posjeduje svoj kontinuitet državnosti a njene granicu su se mijenjale u različitim razdobljima historije. Svoje današnje granice Bosna i Hercegovina posjeduje od perioda Austro – Ugarske a to su redukovane granice Bosanskog Pašaluka⁴. Ove granice su također redukovane granice srednjovjekovne Bosanske države iz perioda kralja Tvrtka I.

Bosna i Hercegovina graniči sa tri zemlje Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom. Najduža granica je sa Hrvatskom sa kojom graniči na sjeveru, sjeverozapadu i jugu i ona ukupno iznosi 932 km. Sa Srbijom graniči na istoku i sjeveroistoku u dužini od 357 km a najmanja je granica sa Crnom Gorom na istoku i jugoistoku 248 km. Na jugu Bosna i Hercegovina ima izlaz na Jadransko more dužine 20 km koji je na teritoriji opštine Neum i to je ujedno jedini izlaz na more. Granice Bosne i Hercegovine uglavnom su prirodnog porijekla i formiraju ih rijeke: Drina, Una i Sava te planina Dinara na jugozapadu zemlje. Prirodno – geografski položaj Bosne i Hercegovine uslovio je kroz historiju povezanost Bosne sa Bliskim istokom i Sredozemljem. Riječni pravac Sava – Dunav - Crno More te prekodrinski pravac (Bihać – Travnik - Sarajevo- Novi Pazar – Skopje – Istanbul) povezuju Bosnu sa Bliskim istokom. Sa Sredozemljem je Bosna povezana riječnim tokom Neretve.

2. Prirodno-geografska obilježja

Bosna i Hercegovina ima veoma raznolik reljef kako po starosti tako i po načinu nastanka. Planine različite visine zauzimaju najveći dio reljefa . Ravničarski dio čine dijelovi Panonske nizije, riječne doline, velike kotline te uzak pojas Jadranskog primorja. Sastoji se od dva geografski i historijski značajna dijela: bosanskog koji je veći na sjeveru i hercegovačkog manjeg na jugu. Sjeverni bosanski dio većinom čine planine te isto možemo reći i za hercegovačku regiju sa razlikom ovog dijela primorja koji je ravničarski. Prirodno –

⁴https://www.visitmycountry.net/bosnia_herzegovina/bh/index.php/geografija/27-vmc/geografija/226-granice-i-velicina-bosne-i-hercegovine, preuzeto: 01.09.2018.godine

geografske regije Bosne i Hercegovine su: Sjeverna Bosna, Srednja Bosna, Sarajevsko – zenička kotlina, Regije visokog krša, Visoka (planinska) Hercegovina, Niska Hercegovina.

U središtu zemlje je sarajevsko – zenička kotlina. U njoj se nalazi političko, kulturno, urbano središte – grad Sarajevo, te najveći industrijski grad Zenica. Vijekovima je ova kotlina središte bosanske državnosti te samim tim Bosna i Hercegovina ima geografski najstabilniju državnu tradiciju. Planine na području Bosne i Hercegovine ubrajaju se u mlaĉe vjenaĉne planine što daje gorski karakter reljefu. Danas reljef Bosne i Hercegovine predstavlja brdsko-gorsko-planinsku visiju sa meĉuplaninskim i predplaninskim depresijama odnosno kotlinama. Dvije najznaĉajnije depresije su: panonska depresija na sjeveru i jadranska na jugozapadu. Na područje do 200 metara nadmorske visine otpada 14,2%, na područje od 200 do 500 metara nadmorske visine skoro 29%, a na područje od 500 do 1000 metara nadmorske visine 31% površine zemlje. Područja sa nadmorskom visinom između 1000 i 1500 metara zauzimaju 21% a ona od 1500 do 2000 metara nadmorske visine 3,5% ukupne površine teritorije Bosne i Hercegovine.

U reljef Bosne i Hercegovine ubrajaju se i podzemni kraški oblici u karbonatnim stijenama i to je ono što ovu zemlju svrstava u bogata holokarstna područja. Veliki dio pećina i jama je neistražen. Takva jedna pećina se nalazi kod Nevesinja ĉija visina od ulaza do vrha iznosi 100 metara. Najpoznatije pećine su: Vjetrenica u Popovom polju, Glaviĉanska kod Foĉe, Bijambarska u općini Ilijaš, Orlovaĉa u blizini Sumbulovca te Mraĉna pećina u dolini rijeke Praĉe. Preko cijele površine Bosne i Hercegovine proteĉe se Dinarski pojas. Dinarske planine pruĉaju se od sjeverozapada prema jugu. Najviši vrh Bosne i Hercegovine je Maglić sa nadmorskom visinom od 2.386 m. Znaĉajnije planine su: Bjelašnica, Jahorina, Trebević i Igman kao olimpijske planine te Prenj, Ćvrsnica, Zelengora, Treskavica, Volujak. Od visoravni najznaĉajnije su glasinaĉka, klekovaĉka, dubrovaĉka. Jedina ozbiljna prirodna opasnost u Bosni i Hercegovini su zemljotresi. Od vaŹnijih ekoloških problema jeste zagaĉenje zraka iz automobila i tvornica, razliĉite deponije kao i krĉenje šuma. Najduĉa rijeka sa svojih 945 km koja protiče Bosnom i Hercegovinom je Sava. Najveće jezero je Buško jezero, koje predstavlja vještaĉku hidroakumulaciju površine 56,7 km².

3. Demografska obiljeŹja

Demografija kao nauka prouĉava dinamiku stanovništva njegovu veliĉinu, razdoblja, strukture, koliko se stanovništvo mijenja tokom vremena obzirom na roĉenje, smrt, migracije i starenje. Što se tiĉe demografskih analiza one se mogu odnositi na cijela društva ili pak

određene skupine koje su definisane kriterijima kao što je religija, nacionalna pripadnost, obrazovanje, etnicitet. Demografija upotrebljava veliku količinu podataka koji uključuju rezultate popisa stanovništva, zapise rođenja, smrti i ženidbe. 1081. godine u Britaniji je izvršen najraniji moderni popis stanovništva. Danas još uvijek postoje zemlje u kojima se podaci o demografskim obilježjima teško prikupljaju, to se naročito odnosi na zemlje trećeg svijeta. Nigerijsko stanovništvo 1980 - tih procijenjeno je na oko 101 milion stanovnika, dok je isto stanovništvo popisom iz 1991. godine brojalo manje od 89 miliona stanovnika.

Dvije krajnosti u slučaju europskih zemalja dijeli svega nekoliko kilometara a to su snažni porast broja stanovnika i „alarmantni demografski pad“. To pokazuje analiza eksperata iz Austrijske akademije nauka i Wittgenstein centra iz Beča. Na jednoj strani imamo stanovništvo zapadne Evrope koje se zbog migracija značajno povećava, na istočnom dijelu kontinenta bilježi se dramatičan pad broja stanovnika. Ukratko, svjetska populacija tokom prošlih 60 godina je porasla sa 2,5 biliona koliko se bilježilo 1950. na 7 biliona 2010. Međutim, ovaj rast je varirao između regija a najveći rast bilježi se u Africi, zatim u Latinskoj Americi, na Karibima, Aziji dok je najmanji porast broja stanovnika u Evropi.

Demografska istraživanja koja je provela Austrija navode Bosnu i Hercegovinu kao primjer ekstremnog gubitka stanovnika. Najveći doprinos padu broja stanovnika dalo je iseljavanje stanovništva u zemlje Europske unije, iako se Bosna i Hercegovina može pohvaliti pozitivnim prirodnim priraštajem. Obzirom da je Bosna i Hercegovina tradicionalno iseljenička zemlja, negativan migracijski priraštaj dugo je na snazi. Nova istraživanja pokazuju da su među migrantima najviše zastupljene grupe uzrasta od punoljetnih do sredovječnih i to naročito kada se radi o ekonomskom tipu migracija. U okviru ovog dobnog raspona prevladavaju osobe dvadesetih godina te je to upravo populacija sa najvećim (pro)kreacijskim potencijalom⁵.

Bosna i Hercegovina ne predstavlja jedinu zemlju na istoku i jugoistoku kontinenta koja bilježi drastičan pad broja stanovnika. Neke zemlje koje su ušle u Europsku uniju također bilježe demografski pad kao što su: Bugarska, Latvija, Letonija, Mađarska, kao i one zemlje koje čekaju na ulazak u Europsku uniju Moldavija, Kosovo, Srbija. Drugi svjetski rat donio je promjene u političkom sistemu Jugoslavije te je od 1948. godine njeno zvanično ime Federativna Narodna Republika Jugoslavija. 1948. godine izvršen je popis stanovništva, prema kojem je Bosna i Hercegovina imala 2.564.308 stanovnika na površini od 51.200 km². Broj osoba ženskog spola iznosio je 1.327.376 a muškog 1.236.932.

⁵ Emirhafizović, M., Zolić, H., *Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo, 2017, str.14.

Drugi popis stanovništva obavljen je 31. marta 1953. godine. Gotovo identična administrativna organizacija kao 1948. godine bila je i 1953. godine. Na popisu 1953. godine nije bilo moguće izjašnjavanje kao Musliman (Bošnjak). Prema ovom popisu na površini od 21.221 km² u Bosni i Hercegovini je živjelo 2.847.459 stanovnika. 1.461.900 žena i 1.385.599 muškaraca. 30. marta 1961. godine obavljen je treći popis stanovništva FNRJ. Obzirom da je proveden osam godina nakon posljednjeg vidljive su značajne promjene. Umjesto kotora uvedena je podjela na okruge kojih je bilo 12 a oni su dalje bili podijeljeni na općine kojih je bilo 122. Druga značajnija promjena je mogućnost izjašnjavanja kao Musliman obzirom da su se do tada Bošnjaci izjašnjavali kao Jugoslaveni. Prema ovom popisu na površini od 51.197 km² 1961. godine živjelo je 3.277.948 stanovnika od čega 1.678.238 osoba ženskog spola i 1.599.665 osoba muškog spola⁶. U SR Bosni i Hercegovini je izvršen popis 1971. godine prema koje je na površini od 51.197 km² živjelo 3.746.111 stanovnika od čega 1.911.511 žena i 1.834.600 muškaraca. Popis koji je izvršen u SR BiH 1981. godine pokazuje da je na površini od 51.197 km² živjelo 4.124.256 stanovnika. Broj žena 2.050.913 a muškaraca 2.050.913.⁷

Zadnji popis stanovništva Bosne i Hercegovine u sastavu SFRJ obavljen je 30. marta 1991. godine. Prema tom popisu na teritoriji površine 51.197 km² živjelo je 4.377.033 stanovnika. Broj žena iznosio je 2.193.238 a muškog 2.183.795. Ako bi se posmatrala kretanja stanovnika od 1948. do 1991. godine može se uočiti da je prosječna godišnja stopa rasta stanovništva iznosila 2,1% ranijih desetljeća te 0,6% za vrijeme zadnjeg desetljeća.

⁶<http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>, preuzeto: 07.09.2018. godine

⁷ Čamo, M., *Urbana abeceda Bosne i Hercegovine, Uvod, Vlastita naklada*, Sarajevo, 2013, str. 20 – 21.

Tablica 1. Izvod iz popisa stanovništva BiH 1991. godine⁸

Izvod iz popisa stanovništva BiH 1991. godine		
Bošnjaci	1.902.956	43,47%
Srbi	1.366.104	31,21%
Hrvati	760.852	17,38%
Jugoslaveni	242.682	5,54%
Crnogorci	10.071	0,23%
Makedonci	1.596	0,03%
Slovenci	2.190	0,05%
Albanci	4.295	0,10%
Česi	590	0,01%
Talijani	732	0,02%
Țidovi	426	0,01%
Mađari	893	0,02%
Nijemci	470	0,01%
Poljaci	526	0,01%
Romi	8.864	0,20%
Rumunji	162	0,01%
Rusi	197	0,01%
Rusini	133	0,01%
Slovaci	297	0,01%
Turci	267	0,01%
Ukrajinci	3.929	0,09%
Ostali	17.592	0,40%
Nisu se nacionalno izjasnili	14.585	0,33%
Regionalno	224	0,01%
Nepoznato	35.670	0,81%

⁸ https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1991, preuzeto: 07.09.2018. godine; Pogledati i *Revidirani osnovni dokument koji predstavlja dio Izvještaja države članice Bosne i Hercegovine, (Common core document), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2010.*

Nakon odluke građana Bosne i Hercegovine o samoopredjeljenosti Bosna i Hercegovina je 01. marta 1992. godine stekla nezavisnost. 6. aprila 1992. godine izvršena je agresija na Bosnu i Hercegovinu. Prema najnovijim istraživanjima u ratu je stradalo oko 94.000 stanovnika, a raseljeno je oko 1,8 miliona stanovnika. 21. novembra 1995. godine rat je okončan potpisivanjem mirovnog sporazuma u Daytonu. Prema međunarodnim analizama koje su vršene 2006. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.498.976 stanovnika. Prema zadnjem popisu stanovništva iz 2013. godine Bosna i Hercegovina ima 3.531.159 stanovnika. Bošnjaci kao najveća etnička skupina zastupljeni su sa 1.769.592 ili 50,11 %. Iza Bošnjaka su Srbi kojih ima 1.086.733 ili 30,78 % dok najmanju brojnost bilježe Hrvati kao konstitutivni narod kojih ima 544.780 ili 15,43 %. Kao što pokazuju rezultati popisa Bosna i Hercegovina je siromašnija za 845.000 stanovnika u odnosu na popis iz 1991. godine. Ono što se takođe značajno promijenilo je i udio konstitutivnih naroda u etničkoj strukturi. Bošnjaci su postali dominantan narod jer se njihov udio povećao za 7%. Hrvatskog stanovništva je za 2% manje a udio Srba je manje-više isti kao i prije.

Uzimajući u obzir rezultate popisa stanovništva provedenog 2013. godine, u Bosni i Hercegovini živi 3.531.159 stalnih stanovnika. To je prvi put poslije Drugog svjetskog rata da je registrovan manji broj stanovnika u odnosu na prethodno vršen popis. Negativna razlika ukupnog broja stanovnika dva zadnja popisa jeste 845 874 i to predstavlja umanjenje za 19,3%⁹. Prema popisu iz 2013. godine 2,219 miliona osoba živi u Federaciji Bosne i Hercegovine, u Republici Srpskoj 1,228 miliona a u Brčko Distriktu koji predstavlja posebnu administrativnu jedinicu 83.000 stanovnika. Federacija Bosne i Hercegovine ima 70,4% Bošnjaka, 22,4% Hrvata i 3,60 % Srba. U Republici Srpskoj je najveći udio Srba 81,51%, 2,41% Hrvata te 13,99% Bošnjaka. U Distriktu Brčko najviše je Bošnjaka 42%, zatim Srba 34,5% te Hrvata 20,66%. Izjašnjavanjem o vjerskoj pripadnosti dolazimo do podataka da je 50,7% muslimana, 15% katolika i 30% pravoslavaca. 51,86% popisanih govori bosanskim jezikom, 14,6% hrvatskim i 30,76% srpskim. Najgušće naseljena područja su oko velikih gradova. Najveći grad je Sarajevo koji je ujedno i glavni grad Bosne i Hercegovine. Sarajevo broji 275.524 stanovnika, druga je Banja Luka sa 185.042 stanovnika, Tuzla ima 110.000 stanovnika slično kao i u Zenici, slijedi Bijeljina 107.000 i Mostar sa 105.000 stanovnika. Bosna i Hercegovina je najmlađa zemlja regije po starosti stanovnika, prosječna starost stanovnika je 39,51 godina za razliku od Hrvatske kod koje je prosječna starost stanovnika 41,7 godina i Srbije 42,2 godine. Bosna i Hercegovina ima najmanje visokoobrazovanih

⁹ Emirhafizović, M., Zolić, H., *Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo, 2017, str.13.

osoba u regiji 12,7 %, Hrvatska 16,38 slično kao Srbija. Nepismenih osoba u Bosni i Hercegovini je 2,82 % što je opet čini lošijom u odnosu na zemlje regije. Hrvatska ima 0,8% nepismenih a Srbija 1,96%.

Tablica 2. Uporedba rezultata popisa iz 1991. godine i 2013. godine¹⁰

Godina	1991. godina	2013.godina
Naziv	Republika Bosna i Hercegovina	Bosna i Hercegovina
Ukupno stanovništvo	4.377.033	3.531.159
Bošnjaci	1.902.956 (43,5 %)	1.769.592 (50,1 %)
Hrvati	760.852 (17,4 %)	544.780 (15,4 %)
Srbi	1.366.104 (31,2 %)	1.086.733 (30,8 %)
Ostali	347.121 (7,9 %)	130.054 (3,7 %)
Gradsko (urbano) naselje	1.729.768 (39,5 %)	1.506.691 (42,7 %)
Ostala (ruralna) naselja	2.647.265 (60,5 %)	2.024.468 (57,3 %)
Prosječna starost	0	39,5
Naselja: ukupno	6141	6141
Broj naselja po etničkoj većini		
Naselja: bošnjačka većina	2328	2367
Naselja: hrvatska većina	1066	921
Naselja: srpska većina	2554	2297
Naselja: ostala većina	15	14
Naselja: nenaseljeno	178	542
Broj naselja po stanovništvu		
0 - 10 stanovnika	329 naselja	1132 naselja
11 - 100 stanovnika	1422 naselja	1696 naselja
101 - 500 stanovnika	2559 naselja	1933 naselja
501 - 1.000 stanovnika	1026 naselja	747 naselja
1.001 - 5.000 stanovnika	728 naselja	558 naselja
>5.000 stanovnika	77 naselja	75 naselja
Rast stanovništva	846 (od 6141) naselja	
Pad stanovništva	5108 (od 6141) naselja	
Promjene etničke slike naselja	260 srpskih naselja postalo je bošnjačko, 98 hrvatskih naselja postalo je bošnjačko, 3 ostala naselja postala su bošnjačka, 31 bošnjačko naselje postala je hrvatsko, 34 srpska naselja postala su hrvatska, 3 ostala naselja postala su hrvatska, 186 bošnjačkih naselja postalo je srpsko, 64 hrvatska naselja postala su srpska, 5 ostala naselja postalo je srpsko, 3 bošnjačka naselja postala su ostala, 1 hrvatsko naselje postalo je ostalo, 6 srpskih naselja postala su ostala, 105 bošnjačkih naselja postalo je nenaseljeno, 51 hrvatsko naselje postalo je nenaseljeno, 220 srpskih naselja postalo je nenaseljeno, 3 nenaseljena naselja postala su bošnjačka, 1 nenaseljeno naselje postalo je hrvatsko, 8 nenaseljenih naselja postalo je srpsko	

¹⁰ <http://www.statistika.ba/?show=12&id=49800>, preuzeto: 07.09.2018. godine

4. Kratki historijski pregled

Bosna i Hercegovina kao političko pravni teritorij ima dugu historijsku i potpuno prirodnu evoluciju. Historija Južnih Slavena i općenito Balkana ustvari je historija stalnih migracija, pri čemu se nisu naselili samo narodi nego i države koje su usto mijenjale i imena. Tako je prvobitna Srbija, pod imenom Raška bila daleko na jugu od Dunava. Hrvatska je država u ranom srednjem vijeku nastala u zaleđu dalmatinskih gradova i Gornjem Pounju, pa sa početkom XII stoljeća došla pod vlast ugarskih kraljeva, te se njen centar pomjerio sjeverno, na prostor između Save i Drave. Naziv Crna Gora javlja se tek u XVI stoljeću i prvobitno se odnosio samo na četiri nahije između Cetinja i Skadarskog jezera. Ime Slovenija kao kulturno nacionalni program i politički projekt javilo se tek u revoluciji 1848. godine. Izuzetak u tom pogledu je Bosna kao država¹¹ koja se tokom stoljeća nije nikud selila niti je mijenjala ime još od svog prvog spomena 949. godine u historijsko-geografskom traktatu „De administrando imperio“ bizantskog cara Konstantina VII Porfirogeneta pa sve do danas postojala i postoji samo u svom užem i širem okviru i obimu.

Geopolitičko središte Bosne uvijek je bilo i ostalo na prostoru sarajevsko – visočko – zeničke kotline ili kako spomenuti car pisac reče, oko izvora i gornjeg toka istoimene rijeke. Vremenom se pojam Bosne proširio na okolne župe i oblasti, pa je već za vrijeme bana Stjepana II Kotromanića, u trećoj deceniji XIV stoljeća, Bosna kao država prostirala „od Save do mora i od Cetine do Drine“.¹² Historija Bosne i Hercegovine¹³ može se podijeliti u tri velika razdoblja: doba feudalne bosanske države, doba osmanske vladavine, moderno doba koje nastupa sa austrougarskom okupacijom 1878. i traje sve do danas. Svaki od ova tri razdoblja ima svoje brojne mećufaze, sa manje ili više izraženim različitim karakteristikama u odnosu na opšte sklonosti datih epoha bošnjačke historije. Počeci te historije sežu od vremena kasnog rimskog carstva, južnoslavenskog ranog feudalizma i u kontinuitetu traju sve do naših dana. Bosna je još od srednjeg vijeka, kao granična zemlja između Bizanta i Franačke a kasnije i Srbije i Ugarsko-hrvatske države, bila područje sučeljavanja različitih političkih i vjerskih interesa i ideja. Političkim životom feudalne Bosne dominirala je autohtona bosanska vlastela, a vjerskim Crkva bosanska. Kroz stoljeća u Humu jača pravoslavno stanovništvo, a u središnjim dijelovima Bosne katoličko, zahvaljujući prije svega kulturno – političkom djelovanju franjevac. Od sredine XIV i tokom XV vijeka, dolaskom Turaka – Osmanlija,

¹¹ Šehić, Z., Tepić, I., *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, Sejtarija*, Sarajevo 2002., str.7.

¹² *Ibid.*

¹³ Imamović, M., *Historija Bošnjaka, Preporod*, Sarajevo, 2006, str.7.

ovo vjerski šaroliko stanovništvo postepeno prihvata islam.¹⁴ Ovdje je bitno primjetiti da Osmanska carevina, kao islamska država, nije tokom svojih osvajanja vršila nikakvo vjersko, niti fizičko zatiranje i uništavanje pokorenih naroda. U skladu sa šerijatskim principom i praksom po kojoj narodi koji imaju „knjigu Božijeg otkrovenja“ (jevreji i kršćani) uživaju u islamskoj državi status zaštićenih manjina, pokoreno se nemuslimansko stanovništvo održavalo kroz vijekove osmanske vladavine. Nasuprot tome, opadanjem moći Osmanske carevine i njenim postepenim povlačenjem iz srednje Evrope, Bošnjaci su kao muslimani ubijani, progonjeni ili silom pokrštavani, tako da ih danas nema u mnogim zemljama i krajevima gdje su nekad u većini ili velikom broju živjeli.¹⁵

Doba feudalne bosanske države

Bosna je, kako je to u najnovijoj historijskoj literaturi dokazano, bez sumnje najstarija južnoslavenska ranofeudalna država. U historijskoj nauci dugo je vladalo mišljenje da je proces unutrašnjeg raslojavanja i razgradnje rodovsko – plemenskog društva i njegovih ustanova, što neophodno dovodi do uspostavljanja države, kod slavenskih plemena koja su naselila Bosnu tekao sporije nego kod ostalih Južnih Slavena. Kao razlog tome najčešće se navodi planinska konfiguracija bosanskog tla, što je navodno otežavalo komuniciranje i političko povezivanje između udaljenih rodova i plemena. Prvi bosanski vladar je bio ban Borić koji je vladao u drugoj polovini 12. vijeka. Prvi neovisni bosanski vladar je bio ban Kulin od 1189. do 1203. godine. U tom periodu Bosna je bila najprije banovina a zatim kraljevina. 1376. godine za vrijeme vladavine Tvrtka I, njegovim krunisanjem Bosna postaje kraljevina te zadržava taj status do osmanskog perioda. Prije svega teško je utvrditi i definisati šta je to općenito gledano, država u ranom feudalizmu. Najčešće je to neki labavi, a teritorijalno rastegljivi, savez plemena, čiji vođa, vojskovođa ili vojvoda (*dux*) nastoji sebi osigurati legitimitet potvrdom svog položaja od bizantskih careva ili na drugoj strani, rimskih nadbiskupa, poznatijih pod imenom rimskih papa, kao nasljednika i baštinika rimskih careva i rimskih državnih tradicija i jedinih izvora pravno osnovane vlasti u evropskom srednjem vijeku.¹⁶

Osmanska država i islamska civilizacija

Osmanlije su decenijama potkopavale Bosansko kraljevstvo, prije nego što je sultan Fatih u proljeće 1463. na čelu velike vojne sile krenuo u konačni pohod na Bosnu.

¹⁴ *Ibid.* str.9.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.* str. 27.

Malobrojna posada Bobovaca, koja se hrabro borila, takvoj sili se ipak nije mogla oduprijeti. Postojala je ideja o formiranju kršćanske koalicije za pomoć Bosni, koju je zagovarao papa Pio II.¹⁷ Rastu i usponu osmanske države, pored toga, značajan doprinos dali su muslimanski esnafi, kao udruženje zanatlija, a posebno oštra disciplina udruženja muslimanske mladeži, čiji su članovi bili vezani kodeksom moralnih odnosno etičkih ideala, tj. pravilima časti gazija. Pored toga sposobnost raznih osmanskih vladara imala je značajnu ulogu u njihovim početnim uspjesima. Tome je svakako doprinijelo opadanje Bizanta, nakon Četvrtog križarskog rata 1204. godine te feudalna anarhija u balkanskim južnoslavenskim zemljama. Uz sve to može se dodati i činjenica da Zapad, posebno Venecija, Đenova i Firenca uslijed svojih trgovačkih interesa na Bliskom Istoku, nisu bili jedinstveni u otporu Osmanlija.

Osmaniziranje neke novoosvojene oblasti ili zemlje nije značilo „brz i radikalni preobraćaj“, nego jedan „postepeni razvoj“. Uvođenje osmanskih ustanova, upravno – teritorijalnog, sudskog, vojnog i agrarnog uređenja bio je proces koji je često trajao po nekoliko decenija. To je bio slučaj i u Bosni. Prije svega padom Jajca 1463. nije bio osvojen cijeli prostor srednjovjekovne bosanske države. Osvajanje cijele Bosne trajalo je još narednih 130 godina i završeno je padom Bihaća pod osmansku vlast 1592. godine. U tom razdoblju uništeno je socijalno – ekonomsko i političko ustrojstvo srednjovjekovne bosanske države i uspostavljen osmanski sistem vlasti i privredna struktura. Istovremeno to je razdoblje najvećeg uspona Osmanskog carstva.¹⁸ U balkanskoj a dobrim dijelom i evropskoj literaturi, nameće se mišljenje da su rane Osmanlije bili primitivni plemenski ljudi¹⁹. U sastavu Osmanskog carstva Bosna je imala tri sandžaka: bosanski, zbornički i hercegovački²⁰. Sva tri sandžaka utemeljena u XV vijeku na bosanskom tlu ulazili su u sastav Rumelijskog ejaleta, koji je do osvajanja Budima 1541. obuhvatao sve osmanske posjede u Evropi ili Rumeliji. Osnivanjem bosanskog ejaleta ili pašaluka ovi su sandžaci ušli u njegov sastav.

Moderno doba

Okupacijom 1878. godine nastala je velika prekretnica na bosanskom tlu. Taj događaj u historiji ovog naroda se može upoređivati samo sa onim sudbonosnim zaokretima koji presjecaju tok historije i upućuju je drugim pravcem, izazivajući najrazličitije velike i male drame u životima ljudi koji su u tom krupnom činu često i nesvjesni njegovog značaja, akteri, statisti ili posmatrači. Dolazak Austro – Ugarske u BiH značio je prelazak iz jedne

¹⁷ *Ibid.* str. 105.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.* str. 96.

²⁰ *Ibid.* str. 110.

civilizacije u drugu. U trenutku okupacije u Monarhiji nije postojao nikakav zvaničan koncept o vođenju određene nacionalne politike u Bosni i Hercegovini. Socijalne i konfensionalne suprotnosti među bosanskohercegovačkim stanovništvom nametale su austrougarskim vlastima potrebu održavanja ravnoteže. Austrougarski zvanični krugovi su dosta rano shvatili da bi svaki poremećaj konfensionalno – etničke ravnoteže u BiH u korist jednog od njena tri elementa mogao ugroziti položaj Monarhije u okupiranoj zemlji. Bosna je bila izložena snažnim nacionalističkim pritiscima, od čijeg je efikasnog izoliranja u velikoj mjeri zavisio opstanak Monarhije u njoj, odnosno njemačke i mačarske prevlasti u njenoj upravi.²¹

Krajem XIX i početkom XX st., u političkim vrhovima Austro – Ugarske preovladalo je uvjerenje da se, bez obzira na činjenicu što pitanje državno – pravnog statusa Bosne i Hercegovine u okviru Monarhije nije raščišćeno može izvršiti aneksija okupirane zemlje, ukoliko se za to steknu povoljne međunarodne okolnosti. Izvršenje aneksije zavisilo je prije svega od dvije okolnosti. Prvo od međunarodnog položaja i unutrašnjeg stanja Osmanske carevine i drugo od mogućnosti austro – ruskog saveza. Austro – Ugarska je savez sa Rusijom uvijek uslovljavala dobijanjem odriješene ruku u pitanju aneksije BiH. Balkanski ratovi su prethodili. Prvom svjetskom ratu. Rat 1912. kojem su balkanski saveznici srušili „evropsku Tursku“, stvorio je atmosferu u kojem je jednim terorističkim činom iniciran Prvi svjetski rat. Ubistvo austrijskog nadvojvode Franza Ferdinanda, koje je 28. 4. 1914. počinio Gavrilo Princip, djelo je grupe „nacionalno – revolucionarnih“, tačnije nacionalističkih srpskih omladinaca, poznate pod imenom Mlada Bosna. Vlada Kraljevine Srbije optužena je za atentat. Vlada Austro – Ugarske objavila je 28. 7. 1914. Srbiji rat. U rat su se ubrzo umiješale tadašnje velike sile, Njemačka, Francuska i Rusija a vremenom i druge zemlje uključujući od 1917. i Sjedinjene Američke Države. Tako je krajem jula 1914. počeo Prvi svjetski rat.²²

Jugoslavenska ideja kao ideja stvaranja jedne zajedničke države Južnih Slavena, nema neku dugu prehistoriju. Ona se najprije javila u dva maha u XIX vijeku u Hrvatskoj i to pod ilirskim, a zatim pod jugoslavenskim imenom. U prvoj deceniji XX vijeka ideja se javlja i u Srbiji. Izvjestan politički značaj Jugoslavenska ideja dobija tek poslije 1903.²³

Činom ujedinjena 1. 12. 1918. BiH je ušla u sastav jedinstvene jugoslavenske države, ali je još duže vrijeme zadržala neke elemente i oblike svoje državnosti i autonomnosti.²⁴ Kraljevina Jugoslavija prestaje postojati 1941. godine kada se uspostavlja NDH. Poslije II

²¹ *Ibid.* str. 373.

²² *Ibid.* str. 418.

²³ *Ibid.* str. 470.

²⁴ *Ibid.* str. 485.

svjetskog rata u Bosni i Hercegovini izbila je prva prava buna protiv novog socijalističkog uređenja. Nakon završetka Drugog svjetskog rata, 1946. godine usvojio se novi ustav koji je službeno priznao Bosnu i Hercegovinu kao republiku u novostvorenoj Jugoslaviji. Zajednička teritorija, nedjeljiva po principima historijskih činjenica prema AVNOJ – skim ugovorima definisana je kao država Bosna i Hercegovina, jedna od 6 sastavnih federalnih jedinica Jugoslavije pod nazivom Narodna Republika Bosna i Hercegovina, koja kasnije dobija naziv Socijalistička Republika Bosne i Hercegovine. U ovom periodu stvarale su se današnje granice Bosne i Hercegovine te je ona priznata kao najrazličitija republika u sastavu Jugoslavije. Specifičnost Bosne i Hercegovine ogledala se u tome što je ona u svom sastavu imala tri glavna slavenska naroda te ostale svoje građane. Josip Broz Tito je stalno naglašavao kako je Bosna i Hercegovina nedjeljiva, i da je ona isto i srpska i hrvatska i muslimanska.

1950. godine pobunili su se muslimani, kao i Hrvati i Srbi na granici Hrvatske i zapadne Bosne i Hercegovine. Cazinsku bunu ugušila je policija i vojska, a sama buna je godinama bila državna tajna. 1966. godine smijenjeno je prosrpsko rukovodstvo u okviru Saveza komunista, te su i u Bosni i Hercegovini počela slobodnija politička razmišljanja. Važan korak u tome bila je Titova odluka 1971. godine kojom se i islamskom stanovništvu dopusti status nacije. Do tada su se izjašnjavali kao srpsko, jugoslavensko, hrvatsko ili neutralno. Od tog trenutka muslimani se pišu kao Muslimani odnosno velikom početnim slovom. Nakon Titove smrti 1980. godine došlo je do raslojavanja unutar Saveza komunista na centralističke i federalističke snage. To se događa i unutar Saveza komunista Bosne i Hercegovine u kojem jača velikosrpsko opredjeljenje među Srbima, a Muslimani teže ka federalizmu, autonomizmu i reformizmu.

Svi patrioti i danas se bore za nedjeljivu jedinstvenu BiH u kojoj je moguć suživot svih naroda kao Bosanaca i Hercegovaca. Najveći industrijski procvat Bosna i Hercegovina je imala upravo u ovom periodu, a bila je podjeljena kao i sve jugoslavenske republike na općine. Bosna i Hercegovina 1. marta 1992. godine proglašava nezavisnost nakon održanog referenduma. Jedan dio bosanskih Srba bojkotovao je referendum. Oružani sukobi u Bosni i Hercegovini počeli su u novembru 1991. godine. U tom periodu JNA je napala i uništila selo Ravno koje pripada trebinjskoj opštini. U isto vrijeme stvaraju se paramilitarne organizacije HOS, HVO, TO BiH, Zelene beretke koje nastupaju u svojstvu odbrane te pružaju otpor JNA i novosnovanoj Vojsci Republike Srpske. U istom periodu 1993. godine stvara se Hrvatska republika Herceg – Bosna.

Na takav način BiH biva praktički podijeljena na tri etnička dijela. Jugoslovenska narodna armija opkoljava Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, zajedno sa paravojsnim vlastima bosanskih Srba, te ga drži u opsadi 1300 dana. Opsada Sarajeva je najduža opsada u historiji ratovanja. Na samom početku agresije VSR zauzima mnoge bosanskohercegovačke gradove te masovno ubijaju i zlostavljaju Bošnjake i Hrvate. U isto vrijeme na teritoriji koju kontroliše HVO dolazi do sukoba Armije Republike Bosne i Hercegovine i hrvatskih snaga. To se naročito događalo u Mostaru, Travniku, Ljubuškom, Čapljini i Gronjem Vakufu. 1993. godine Fikret Abdić je vršio secesiju prostora opštine Velika Kladuša uslijed čega dolazi do sukoba među bošnjačkim vojnim jedinicama te se proglašava Autonomna pokrajina Zapadna Bosna. Jula 1995. godine Vojska Republike Srpske uz logističku pomoć Srbije kao i specijalne jedinice MUP-a „Škorpioni“ sa drugim formacijama iz Srbije, u Srebrenici je počinila genocid nad civilima bošnjačke nacionalnosti. 12.000 ljudi se vodi kao nestalo a spisak ubijenih broji preko 8.000 imena. Dejtonskim mirovnim sporazumom rat je okončan 21. novembra 1995. godine.

III KULTURA

1. Religija, vjerovanja i vrijednosti

„Religija je bijeg osamljenika Osamljenom.“ Plotin

“Moramo utvrditi neke zajedničke kriterije, elemente po kojima ćemo nešto ocjenjivati kao religiju... Neko određenje religije treba dati, polazeći od kriterija koji su zajednički za razne religije.”²⁵ Religija predstavlja apstraktan sistem ideja, vjerovanja, iskustava ili vrijednosti kao i rituala, institucija i moralnih kodova koji su razvijeni kao dio kulturne matrice a dijelom se tiču svetog, uzvišenog, nadnaravnog, ili božanskog objekta ili sistema misli. Religioznost je apstraktan pojam koji se odnosi na aspekte religijske posvećenosti, aktivnosti i vjere. Religija u Bosni i Hercegovini ogleda se u prisustvu različitih vjeroispovijesti. Na tlu Bosne i Hercegovine prisutni su: islam, pravoslavlje, katoličanstvo, judaizam i drugi. Ustavom Bosne i Hercegovine, Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine kao i Ustavom Republike Srpske zagarantovana je sloboda vjeroispovijesti (vjere) kroz Zakon o slobodi vjere.

Islam u Bosni i Hercegovini

Islam je arapska riječ i znači predanost jednom Bogu. To je monoteistička religija nastala u 7. vijeku na Arapskom poluotoku. Danas je islam druga religija u svijetu sa najvećom stopom rasta u svijetu. Pripadnici islama zovu se muslimani. Biti musliman znači vjerovati da postoji samo jedan, jedini vječni Stvoritelj sa savršenim svojstvima, kojeg oči ne vide i vjerovati da je savršena istina sve što je Svemogući Bog dž.š. objavio ljudima, preko svog miljenika i posljednjeg poslanika Muhammeda a.s.²⁶ Islam je jedna od tri ibrahimske religije zajedno sa judaizmom i kršćanstvom. Muslimani vjeruju da je Kur'an nepromijenjena i posljednja Allahova objava te da je to potpuna, univerzalna verzija prvobitne vjere koja je više puta objavljivana posredstvom većeg broja Božijih poslanika. Islam je koncipiran na pet stubova islama obaveznih za sve muslimane i islamskom pravu odnosno šerijatu kojim se dotiču gotovo svi aspekti ljudskog života i društva. Muslimani također vjeruju da je Allah poslao svoju direktnu objavu čovječanstvu odnosno Muhammedu a.s. preko meleka Džibrila.

²⁵ Cvitković, I., *Religije suvremenoga svijeta, Fakultet političkih nauka / Svjetska konferencija religija za mir*, Sarajevo, 1999., str. 19 i 28.

²⁶ Hfz. Haverić, H., *Zašto i kako se klanja namaz salat, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Izdavački centar*, Sarajevo, 2000, str. 11.

Što se tiče islama u Bosni i Hercegovini on ima bogatu i višestoljetnu tradiciju. Korijeni islama sežu nekoliko stoljeća unazad. Bošnjaci u Bosni i Hercegovini čine većinu muslimanskog stanovništva te su oni uglavnom hanefijski suniti, bez obzira na to što su sufije imale ogroman historijski uticaj na prostorima Bosne i Hercegovine. Zbog velikih uticaja savremenog doba u proteklih 75 godina meću Bošnjacima pojavljuju se i ateisti, agnostici i deisti. U muslimansku populaciju pored Bošnjaka ubrajaju se i Turci, Albanci kao i Romi koji Bosnu i Hercegovinu smatraju njihovom domovinom. Prema popisu iz 2013. godine od ukupnog broja stanovnika koji je iznosio 3.531.159, 1.790.454. osobe su se izjasnile kao pripadnici islamske vjeroispovijesti. U procentima to je 50,70% od ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Dolaskom Osmanlija u XV vijeku u Bosnu islam se prvi put značajno pojavljuje te je taj period označen kao jedan od najvećih svjetskih fenomena dobrovoljnog prelaska na islam. Dolaskom Mehmeda II²⁷ u Bosnu bilježe se masovni prelasci domaćeg stanovništva na islam. Tako je u Jajcu za jedan dan na islam prešlo 30.000 porodica. Nastankom muslimanskih naselja koja su se formirala oko islamskih kulturnih ustanova, tekija i džamija ubrzao se proces prelaska na islam. Islam je u jednakoj mjeri prihvaćen meću bosanskim plemstvom i meću običnim stanovništvom. Postojali su mnogostruki razlozi za prelazak na islam. Jedan od značajnijih faktora prelaska na islam bila je sličnost sa dominantnim religijama od prije a posebno Crkve bosanske sa islamom koja je zabranjivala ikone, nije prihvatila krst, molitva je održavana pet puta na dan te je nezaobilazan bio i post.

Brojni izvori ukazuju na povlastice islamskog stanovništva u odnosu na kršćansko od strane feudalaca kao i to da je islam²⁸ prihvaćen kao reakcija na niz pokušaja pokrštavanja bosanskih heretika. Kod Bošnjaka, kao i kod većine muslimanskih naroda islam je zadržao razne lokalne uticaje. U tom smislu alkoholna pića u bošnjačko – muslimanskoj zajednici su smatrana manjim grijehom a svinjetina strogo zabranjena. Ćenska odjeća islamskih zemalja popularizovala se tek od 19. vijeka. Također u 16. vijeku nastao je poseban bošnjački pravac islama čiji osnivač je bio Hamza Hali Bošnjak iz Gornje Tuzle. Rast ovog pravca poznatog kao Hamzevijski islam prekinuo je 1573. godine veliki vezir Mehmed paša Sokolović.

²⁷ Mehmed II poznatiji kao Mehmed Osvajač bio je osmanski sultan koji je u svojoj 21. godini života osvojio Konstantinopolj današnji Istanbul. Tokom svoje vladavine osvojio je Bizantijsko carstvo, Moreju, Transilvaniju, Trapezuntsko carstvo, Anadoliju i Kraljevinu Bosnu.

²⁸ Kako je bilo moguće da se vijekovima osporavala teološka jednostavnost, filozofska dubina, moralna čistota, poetska svećina i duhovna suština islama? A islam je dio evropskog kulturnog identiteta. Vil Djurant u knjizi *Doba vjere* (iz 1998) ističe da je pet vijekova (od 700 do 1200. godine) islam u svijetu prednjačio u kulturnom pogledu. "Da, potrebno je ponajprije priznati doprinos islama i muslimana evropskoj kulturi i tradiciji". (Cvitković, I., *Religija u zrcalu teorija, Centar za empirijsko istraživanje religije – CEIR, Sarajevo, 2016, str. 22).*

Hamzevijski islam je nastao kao posljedica kršćanskih i islamskih uticaja. U toku rata u Bosni i Hercegovini je ciljano i sistemski u velikoj mjeri uništeno ili oštećeno više islamskih vjerskih objekata, naročito na teritoriju pod kontrolom VSR-a i HVO-a. Arnaudija i Ferhadija su dvije banjalučke džamije uništene tokom rata a nalaze se na UNESCO-voj listi kulturne baštine.

Rijaset Islamske Zajednice je duhovno vodstvo muslimana u Bosni i Hercegovini. Za sva vjerska i šerijatska pitanja bosanskohercegovačkih muslimana zadužena je Islamska Zajednica. Rijaset Islamske Zajednice ima hijerarhijsku strukturu na čijem čelu je reisul-ulema. Najnižu organizacionu jedinicu čine džemati. Džemat se sastoji od minimalno 200 muslimanskih domaćinstava sa jednog područja.

Džematska skupština i džematski odbor rukovode džematom. Džemat po vjerskim pitanjima predstavlja imam koji je ujedno i član džematskog odbora po položaju. Skup više džemata čini medžlis kojim rukovodi skupština i izvršni odbor. Granice medžlisa se uglavnom poklapaju sa granicama opština. Glavni imam predstavlja medžlis po vjerskim pitanjima i ujedno je i član izvršnog odbora po položaju. Bosna i Hercegovina trenutno ima 88 medžlisa. Reisul – ulema Bosne i Hercegovine je trenutno Husein ef. Kavazović. Rijaset čini reisul – ulema i 14 članova koje odabire Sabor islamske zajednice sastavljen od 83 člana.

Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini

Katoličanstvo ili drugačije katolicizam je grčka riječ koja znači sveopšti, univerzalni. To je kršćanski ogranak koji je definisan na 21 ekumenskom koncilu; vjeroispovjedni sistem Katoličke Crkve. U samom nazivu ove religije naznačena je univerzalnost kršćanske evanđeoske poruke koja je namijenjena svakom čovjeku, narodu, kulturi, civilizaciji, jeziku. Katolička crkva zajedno sa pravoslavnim crkvama (grčkom, bugarskom, rumunjskom, srpskom i albanskom) predstavlja najznačajniju vjersku zajednicu na prostorima Balkana. S Drugim vaticanskim saborom Katolička crkva se obavezala ići ekumenskim putem i tako slušati glas Duha Gospodnjeg, koji nas poučava da pažljivo čitamo „znakove vremena.“²⁹

Katoličanstvo u Bosnu i Hercegovinu dolazi iz grada Solone u 6. vijeku. Pokršćavanje je došlo od strane Franaka sa sjevera te od strane Bizanta sa juga. Uoči turskog osvajanja živjelo je oko 750.000 katolika u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, rašireni su bili franjevački samostani. Pored franjevaca u srednjem vijeku postojali su i Bosanski krstjani,

²⁹Vukomanović, M., Vučinić, M., *Religije Balkana, Beogradska otvorena škola*, Beograd 2001, str. 36.

bogumili. Broj katolika je jako opao u osmanskom razdoblju obzirom da su mnogi prešli na islam. 1463. godine turski sultan Mehmed II Osvajač izdaje svečanu povelju „ahd-namu“ kojom je franjevcima zajamčena sloboda rada u svom carstvu kao i to da se izbjegli franjevci mogu slobodno vratiti. Oporavak Katoličke crkve i njenih vjernika u Bosni i Hercegovini počinje u austro–ugarskom periodu. Redovna crkvena organizacija kao i podjela po biskupijama koja postoji i danas uspostavljena je 1881. godine te je za nadbiskupa vrhbosanskog postavljen Josip Stadler. U periodu Kraljevine Jugoslavije katolici su tretirani kao građani drugog reda. Za vrijeme Drugog svjetskog rata gotovo jedna trećina, tačnije 66 hercegovačkih franjevaca je ubijeno, a od tog broja čak 36 na Širokom Brijegu. Katolička crkva u socijalističkoj Jugoslaviji je izgubila brojne posjede, bolnice, domove, škole kao i samostane.

Ugledni crkveni dostojanstvenici, brojni svećenici optuživani su za saradnju sa fašistima i podršku ustaškom režimu. U posljednjem ratu također su razrušene i uništene stotine crkvi te se broj vjernika smanjio. Katolička crkva Bosne i Hercegovine je sastavni dio opšte Katoličke crkve, što znači da je pod vodstvom pape i rimske kurije. Katolička crkva u Bosni i Hercegovini sastoji se od Vrhbosanske nadbiskupije koja je podijeljena na tri biskupije: Banjalučku, Trebinjsko – mrkansku i Mostarsko – duvanjsku. Pod Vrhbosansku nadbiskupiju spada također i Skopska biskupija. Dvije su franjevačke provincije u Bosni i Hercegovini: Bosna Srebrena sa sjedištem u Sarajevu i Uznesenja Marijina na nebo sa sjedištem u Mostaru. Prije rata u Bosni i Hercegovini je bilo 528.000 vjernika katolika a sada ih ima 215.000.

Vrhbosanska nadbiskupija

Vrhbosanska nadbiskupija ima sjedište u Sarajevu koje je 1997. godine posjetio papa Ivan Pavo II. Katedrala i nadbiskupija posvećene su Presvetom Srcu Isusovu. Sarajevo je također sjedište mnogih matičnih, muških i ženskih redovničkih kuća i to: provincije Bosne Srebrene, Milosrdnica sv. Vinka Paulskog, sestara Služavki Maloga Isusa, Školske sestre franjevke. U Sarajevu se nalaze i dvije bogoslovije: dijecezanska Vrhbosanska i franjevačka s visokim teološkim školama.

Banjalučka biskupija

Bunom pape Leona XIII 1881. godine osnovana je Banjalučka biskupija. Ima oko 450 župa podijeljenih u šest dekanata a katedrala je posvećena sv. Bonaventuri. Kao posljedica ratnih progona broj katolika je značajno opao.

Mostarsko – Duvanjska biskupija

Kao i Banjalučka, Mostarsko – Duvanjska biskupija osnovana je 1881. godine. Zajedno sa Trebinjskom biskupijom obuhvata južni dio Države odnosno Hercegovinu. Od 1890. trajni upravnik trebinjske biskupije je Mostarski biskup. U mostarskoj biskupiji pastoralnu službu obavljaju dijecezanski svećenici i franjevci a u trebinjskoj biskupiji franjevaca nema. Trenutno u Mostarsko – Duvanjskoj biskupiji živi oko 215.000 vjernika.

Trebinjsko – Mrkanska biskupija

Najstarija i najmanja u cijeloj Bosni i Hercegovini je Trebinjsko – Mrkanska biskupija. Ima 20.000 vjernika a osnovana je prije 1022. godine. U tursko doba jedan dio vremena sjedište biskupije je bilo na otočiću Mrkan i otud naziv Trebinjsko – Mrkanska.

Pravoslavlje u Bosni i Hercegovini

Na teritoriji Bosne i Hercegovine, živi preko milion osoba pravoslavne vjeroispovijesti i većina pripada srpskom narodu. Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini je bila pod direktnom nadležnosti Carigradske patrijaršije nakon ukidanja Pečke patrijaršije. Nakon Prvog svjetskog rata 1920. godine Pravoslavna crkva dolazi pod autoritet Srpske patrijaršije, pod patrijarhom Dimitrijem³⁰. Hercegovina (Hum) je u srednjovjekovnoj historiji bio dio kulturnog i političkog svijeta srpskih župa i kneževina. Do perioda kralja Tomaša odnosno do 1449. godine svi bosanski kraljevi smatrani su hereticima obzirom da su vjerski bili neopredjeljeni između Crkve Bosanske i Bogumila. Nakon pojave Osmanlija slika se počinje mijenjati. Poznato je da je nekoliko pravoslavnih manastira podignuto u 16. vijeku a značajni manastir Rmanj prvi se put spominje 1515. godine. Prva pravoslavna crkva u Sarajevu sagrađena je sredinom 16. vijeka a bosanski mitropolit se prvi put spominje 1532. godine. Iako su pravoslavci bili ponižavani, osmanski režim je favorizirao Pravoslavnu crkvu zbog toga što je njeno središte bilo u samom Osmanskom carstvu.

Jevreji u Bosni i Hercegovini

Kao etnička vjerska zajednica Jevreji su se u Bosni i Hercegovini pojavili tražeći utočište poslije progona iz Španije krajem 15. vijeka. Bosna i Hercegovina je tada bila u

³⁰https://sh.wikipedia.org/wiki/Pravoslavna_crkva_u_Bosni_i_Hercegovini, preuzeto: 02.09.2018.

sastavu Osmanske imperije. U Bosni i Hercegovini danas živi oko 1.000 bosanskih Jevreja. Prema nekim podacima u Bosni i Hercegovini je do kraja Drugog svjetskog rata ubijeno oko 12.000 Jevreja. O prisustvu Jevreja u Bosni i Hercegovini svjedoče velika i mala sinagoga u Sarajevu, Tuzli, Zenici te u Doboju, a tu su također i jevrejska groblja u Sarajevu i Tuzli. Kao jevrejski politički predstavnik poznat je Ministar vanjskih poslova Sven Alakalaj iz Stranke za BiH kojem su predstavnici Bošnjaka ustupili mjesto u Vijeću ministara.³¹

2. Jezik i komunikacija

Raspadom Jugoslavije niko u Bosni i Hercegovini nije slutio da će im zajednički jezik kojim se prije govorilo u potpunosti nestati. Zvanični jezik na teritoriji Bosne i Hercegovine, kao i Srbije, Crne Gore, Hrvatske bio je srpsko – hrvatski. 1991. godine izbio je rat u Hrvatskoj i nova nezavisna država je srpsko – hrvatski jezik zamijenila novim nazivom hrvatski jezik. Kao i Hrvatska ostale republike Jugoslavije odbacile su naziv srpsko – hrvatski jezik. U Bosni i Hercegovini se međutim događa takva situacija da je srpsko – hrvatski jezik podijeljen na tri zvanična jezika: bosanski kojim govore Bošnjaci, hrvatski kojim govore bosanski Hrvati i srpski kojim govore bosanski Srbi. Prema tome Bosna i Hercegovina predstavlja trojezičnu zemlju i većina stanovništva govori jedan od **tri jezika koja** su službena kao i dva pisma: ćirilica i latinica, koja se koriste u svakodnevnoj praksi. Manjine u Bosni i Hercegovine upotrebljavaju u međusobnoj komunikaciji svoj jezik.³²

Mišljenja nekih lingvista su takva da bi se na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine trebalo govoriti bosanskim jezikom i da je ova podjela umjetna obzirom da se radi samo o formaliziranim standardima istog dijalekta. Pored toga sa druge strane postoje tvrdnje da bi Bošnjaci trebali svoj jezik nazvati bošnjački a ne bosanski da se izbjegne zabuna. Ovaj naziv bosanski jezik je predmet čestih rasprava u smislu da li ga treba koristiti samo jedan narod ili svi narodi Bosne i Hercegovine.

Bosanski jezik

Bosanski jezik je maternji jezik većine Bošnjaka i jedan je od tri službena jezika Bosne i Hercegovine. Pored Bosne i Hercegovine ovim jezikom se govori i u Sandžaku, Crnoj

³¹ Pinto, A., *Jevreji starog Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, str.14.

³² Kico, M., *Bosanski jezik i baštinici*, El – Kalem, Sarajevo, 2001, str. 22.

Gori, Srbiji, Makedoniji, Kosovu kao i u dijaspori. Što se tiče naziva ili imena jezika kojim Bošnjaci govore u srednjem vijeku taj jezik se nazivao jednostavno slavenskim ili ilirskim a kasnije bosanskim. Prvi spomen imena bosanski jezik potiče iz jednog notarskog spisa grada Kotora iz perioda 1436. godine te je u njemu zabilježeno kako je gradski knez kupio petnaestogodišnju djevojku „bosanskog roda i heretičke vjere zvanu bosanskim jezikom Djevena“. Ninski fratar pisao je nekom fratrau 1581. godine bosanskim jezikom. Bosanski jezik u opću upotrebu ulazi u XVII i XVIII vijeku. U XVII vijeku turski pisac Evlija Čelebija bilježi da Bošnjaci govore bosanskim jezikom te spominje i prvi bosansko – turski rječnik koji je sastavio Muhamed Hevai Uskufi 1631. godine³³. Fra Pavle Dragičević duvanjski biskup piše 1735. godine kako u Bosni ima svećenika koji koriste bosanski jezik jer ne razumiju crkvenoslavenski. Naziv bosanski ostao je u službenoj upotrebi i nakon okupacije od strane austrougarske.

U Bosni i Hercegovini više od dva miliona ljudi govori bosanskim jezikom. Bosanski jezik se danas koristi kao standardni jezik koji je utemeljen na štokavskoj ijekavskoj varijanti, te je vrlo sličan hrvatskom nekim fonetskim, leksičkim i stilističkim specifičnostima. To je vrlo ujednačen jezik te nije u velikoj mjeri rastočen područnim narječjima kao hrvatski (kajkavski, čakavski, štokavski) gdje imamo mećudijalektne razlike veće nego one između dva standardna jezika. „Bosanski dijalekt“ se odlikuje načinom naglašavanja kao i specifičnim riječima u kojima preovladava veliki broj orijentalizama. U bosanskom jeziku za razliku od hrvatskog se čuva jasna razlika između uzlaznih i silaznih naglasaka. Bosanski jezik je multikulturalan i otvoren te sadrži posuđenice iz stranih jezika naročito arpskog, perzijskog i turskog. Govor nam „otkriva“ čovjeka koji je iz Bosne bez obzira o nacionalnoj zajednici kojoj pripada.

Hrvatski jezik

Hrvatski jezik je također jedan od tri službena jezika Bosne i Hercegovine i maternji jezik Hrvata. Hrvatskim jezikom govori se još i u Hrvatskoj, Sloveniji, Vojvodini, Crnoj Gori, Mađarskoj. 17% stanovništva Bosne i Hercegovine govori hrvatskim jezikom.

Srpski jezik

Kao bosanski i hrvatski i srpski jezik je jedan od tri službena jezika Bosne i Hercegovine i to je maternji jezik trećine stanovništva Bosne i Hercegovine koji se

³³ Imamović, M., *Historija Bošnjaka, Preporod*, Sarajevo, 2006, str. 15.

izjašnjavaju kao Srbi. Ovim jezikom se još govori u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i okolnim državama.

Rukovanje predstavlja uvodni dio u neverbalnoj komunikaciji. Muškarci se rukuju na početku kao i na kraju susreta. U muslimanskim porodicama dopušteno je rukovanje muškarca sa muškarcem, i žene sa ženom dok rukovanje muškarca sa ženom koji joj nije suprug niti rodbina je strogo zabranjeno. U verbalnoj komunikaciji često se događa da sudionici ne gledaju u oči, nego negdje pored govornika. Na takav način imamo „dvostruki monolog“ umjesto dijaloga. Obzirom da je u evropskoj komunikaciji uobičajen kontakt „oči u oči“, može se reći da Bosanac u razgovoru primjenjuje tradicionalni obrazac razgovora, nešto „skriva“ od sagovornika. Međutim riječ je o načinu verbalne komunikacije kada se smatra da taj način omogućuje sagovorniku bolju koncentraciju na ono što je predmet razgovora. Bosanci vrlo brzo prelaze na korištenje oblika „ti“ u komunikaciji nakon te početne suzdržanosti. Veoma zbunjujuće djeluje taj prijelaz iz formalne u neformalnu komunikaciju naročito kada vam je sagovornik neko koga vidite prvi put u životu. Isto tako zbunjujuće može djelovati korištenje oblika „vi“ kada se neko obraća njima prilikom čega oni koriste 1. lice množine za odgovor. Svi Bosanci bez obzira na vjeru i nacionalnost nakon pozdrava pitaju: „kako si?“, nakon čega slijedi odgovor: „dobro sam, hvala Bogu.“

3. Zajednica, društveni život i običaji

Bosna u sastavu osmanskog carstva je pružila organizacijske oblike koji su prevladavali u državi. Upravnu autonomiju imali su sistemi vjerskih zajednica (milleta) koji su uključivali i sudsku vlast te su predstavljali temelj na kojem su današnje bosanskohercegovačke nacije formirane. Te sisteme možemo nazvati vjeronacijama. Obzirom na etničku i lingvističku bliskost, ono što je predstavljalo glavnu najizraženiju razlikovnu karakteristiku a ona je bila neophodna u nacionalnom formiranju jeste religijska pripadnost³⁴. Zaista se vjerske zajednice mogu nazvati i osnovnim zajednicama iz kojih su proizašle nacije kao „zamišljene“ zajednice. Obzirom da je nacija primarno masovni fenomen, zbog toga što uključuje mase stanovništva koje nije ranije bilo politički aktivno, u procesu nacionalne mobilizacije upotrebljavana su sva raspoloživa sredstva. Samim tim je i vezanje nacionalne i religijske pripadnosti našlo svoju artikulaciju i u Bosni. Sredinom 19. vijeka u Bosni su osnovana društva za propagiranje srpskog i hrvatskog imena te ona počinju nacionalnu

³⁴ Sulojdžić A. i sar., *Bosanci, kulturni profil, Institut za antropologiju, Zagreb, 2006, str. 22.*

mobilizaciju zasnovanu na religijskoj pripadnosti. Nacije čine temelj unutarbosanskih raznolikosti i one su danas stvarnost Bosne i Hercegovine. Međutim kod bosanskih Srba i Hrvata u odnosu na nacionalne matice egzistira osjećaj lokalnog identiteta koji ih uz vezu sa domovinom čini različitim od matice.

Prirodni i društveni, surovi uslovi životu u mnogome su doprinijeli jačanju osjećaja solidarnosti među Bosancima. Obzirom na geografsku izoliranost dolazi do razvoja lokalnih zajednica. Bosanci su poznati kao društvoljubivi, društveni i gostoljubivi ljudi. Mnogo vole primati goste ali i odlaziti u goste. Oni koji dolaze u goste donose kafu, slatkiše a domaćin ih poslućuje sokom, kafom i slasticama. Kod Bosanaca naročito su poznati izleti i zabava u prirodi, piknik uz neko vrelo, rijeku ili potok. Narod u Bosni je također poznat po svom smislu za humor, tako da je šala obavezna u ovakvim drućenjima i opućanjima. U gradovima je naročito navećer vrijeme za mlade, šetnja po glavnoj ulici kao i posjeta mnogobrojnim kafićima. Vaćan dio bosanskog životu i društvenog svjetonazora je pojam „raja“ što znaći drućstvo, ekipa. Ova tetnja za drućnjem dolazi do izraćaja i u dijaspori sa razlikom da je društveni život ogranićen i manjeg intenziteta obzirom na drugaćiji naćin životu.

4. Proslave, odijevanje, smrt i pogrebne aktivnosti

Porodićna okupljanja kao povod najćešće imaju neke od znaćajnih datuma iz porodićne, nacionalne ili religijske prošlosti.

Što se tiće proslava muslimani su orijentisani prema islamskom kalendaru te su kod njih najznaćajniji bajrami: Ramazanski bajram i Kurban Hadći bajram. Ramazanski bajram se obiljećava na kraju mjeseca Ramazana koji je mjesec posta i odricanja. Taj bajram se slavi tri dana. Za vrijeme Ramazanskog bajrama prirećuju se svećani rućkovi kao i većere. Bajram – namaz, molitva muslimana na Bajram obavlja se u dćamijama a obićaj je da se prvog dana Bajrama obiću mezarja (groblja), da se kod kuće doćekuju gosti a da se narednih dana ide u posjet rodbini i prijateljima. Djeci koja dolaze u posjet daje se bajramluk poklon u vidu novca. Vjerovanja su takva da se novac koji se daje kao bajramluk mnogostruko vraća onom ko ga daje. Za vrijeme posta ramazanska većera se zove iftar a na trpezi se poslućuju razna tradicionalna jela, te je obavezna baklava³⁵. Hadćijski ili Kurban bajram dolazi dva mjeseca i 10 dana nakon ramazanskog. U to vrijeme se obavlja hadć kao jedna od osnovnih vjerskih dućnosti svih muslimana koji su u mogućnosti da ga obave. Muslimani stoga pridaju ogroman znaćaj hadću a musliman koji ga obavi dobija naziv hadćija kao i dodatni ugled u zajednici.

³⁵ *Ibid.* str. 23.

Kurban bajram se obilježava 4 dana i prvi dan se kolje „kurban“ odnosno vrši se prinošenje trtve najčešće ovnova te se meso dijeli rodbini, prijateljima i siromašnim ljudima.

Katolici u najvažnije praznike ubrajaju Božić i Uskrs te obilježavaju još i dane svetaca i mučenika te marijanski kult. Crkvena godina se sastoji od dva glavna dijela a to su korizma i advent. U velikoj mjeri se katolici pridržavaju korizme – 40 dnevnog razdoblja pred Uskrs u kojima se usredotočuju na odricanja, pomaganje drugima i propitivanja svoje vjere i života. Pored Božića i Uskrsa, važniji blagdani su: Duhovi, Bezgrešno začeće, marijanski blagdani Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo (Velika Gospa) kao i svetački praznik Svi sveti.

Pravoslavci također slave Božić i Uskrs kao i katolici samo što se njihov Božić računa prema julijanskom kalendru te pada na katolička Sveta tri kralja a to je 7. januara. Pravoslavna Nova godina poznata kao i Srpska nova godina proslavlja se 14. januara. Pored ova dva praznika pravoslavci imaju i mnogobrojne slave povodom kojih se okuplja porodica i rodbina te se slave porodični sveci zaštitnici. Kod pravoslavaca nije obavezno prisustvovanje liturgijama kao kod katolika.³⁶

Jevrejska zajednica prema Tori obilježava kao velike i svete dane: Jom Kipur – Dan pomirenja i Roš Hašana – Nova godina, hodočasne praznike: Sukot, Pesah i Šavuot te praznike sjećanja na historijske događaje: Hanuka, Pumis te ih slavi prema njihovom kalendaru ako je u kršćanskom kalendaru 2006. godina u židovskom je 5767. godina. Obzirom da je u Bosni uobičajeno bilo sklapanje mješovitih brakova mnoge porodice su slavile i pravoslavne i muslimanske i katoličke praznike.

Kod Bosanaca nema nekog posebnog obrasca oblačenja koji je određen nekom od nacionalnih ili vjerskih zajednica³⁷. Sve dobne skupine stanovništva slijede one modne trendove koje diktira industrija. Kod Bošnjakinja razlika je u nošenju papuča te šire komotnije odjeće. Tokom javnih svečanosti i praznika Bošnjakinje nose više nakita nego uobičajeno koji je pretežno od zlata. Smatra se da je cilj sa tim istaći imućnost porodice. U pojedinim dijelovima Bosne Hrvatice tetoviraju ruke i druge vidljive dijelove tijela simbolima kršćanstva. To je stari običaj koji je nastao u vrijeme turske vladavine u znak sjećanja na kraljicu Jelenu te se smatra činom otpora islamizaciji. Ovaj običaj se zadržao do danas. Kod svih vjerskih zajednica prisutno je nošenje marame koju tradicionalno nose starije žene i to

³⁶ Cvitković, I., *Sociologija religije, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta*, 1996., str. 196 – 198.

³⁷ Suljođić A. i sar., *Bosanci, kulturni profil, Institut za antropologiju, Zagreb*, 2006., str. 24.

većinom u ruralnim predjelima. Simbolično marama predstavlja moralnu, bogobojaznu ženu vrijednu poštovanja te joj samim tim pruža zaštitu. U bosanskim porodicama uobičajeno je da se skidaju cipele odmah po ulasku u kuću te se u domaćinstvu hoda u kućnim papučama ili jednostavno bez obuće. Smrt predstavlja sastavni dio života i Bosanci su zahvalni ako je smrt bila brza i bezbolna što znači da se umrla osoba nije puno mučila. Pogrebi kod svih se odvijaju prema vjerskim propisima ali ima i ateističkih odnosno sekularnih pogreba. Što se tiče kremiranja ono se vrlo rijetko obavlja. Vjerski obredi su različiti tako da se muslimani dosta razlikuju od ostalih denominacija.

Kod muslimana tijelo umrle osobe prolazi kroz proces pogrebnog kupanja označenog kao gusul, zatim se umata u čeršafe odnosno ćefine te stavlja na tabut. Takvo tijelo se nosi do groba (mezara) klanja se džezaza te se tijelo spušta u zemlju. Iznad tijela se pod uglom od 45 stepeni slažu daske preko kojih se nabacuje zemlja. Prema tradiciji na džezazu idu samo muškarci a žene ostaju kod kuće. Običaj je takav da svi koji su došli na džezazu bace par lopata zemlje. Tokom pogreba pomažu susjedi, rođaci, prijatelji i poznanici porodice i osobe koja je umrla. „Na žalost“ ljudi donose kafu, razne vrste hrane i sokove. Porodica umrle osobe ne priprema hranu ni posluženja za goste i tu ulogu preuzima rodbina i prijatelji. Na takav način porodica umrla se oslobađa svih obaveza³⁸.

Za katolike smrt predstavlja konačni susret s Bogom i bez obzira koliko je smrtni rastanak žalostan ipak se nadaju ponovnom susretu sa porodicama kod Boga. Crkva katolike uči da bližnjim koji umiru pored tjelesne i zdravstvene pomoći omogućuje da prime sakramente koji ih pripremaju za susret sa Bogom. Sprovod kod katolika predstavlja liturgijsko slavlje koje ima za cilj da izrazi djelotvorno zajedništvo te da u njemu učestvuju zajednica vjernika. Sprovod se sastoji od tri slavlja koji uključuju pokojnikovu kuću, crkvu i groblje (krematorij). Postoji poseban način sprovođa za djecu koja su krštena kao i za djecu koja nisu krštena a koju su katolički roditelji namjeravali krstiti. Stari običaj koji praktikuju katolici jeste bdjenje uz pokojnikov odar koje ima dubok smisao a to je molitva uz pokojnika do njegova pogreba. Bdjenje se može održati u kući, mrtvačnici, ili obližnjoj crkvi. Uz odar donosi se cvijeće te se pale svijeće. Uz lijes pokojnika nalazi se i drveni nadgrobni križ kao znak Kristove pobjede nad smrću i kao dokaz da je pokojnik kršćanin.³⁹

Kao i kod ostalih religija smrt po hrišćanskom vjerovanju predstavlja prelazak iz ovozemaljskog svijeta koji je privremen u nebeski vječni život. Smrću kod hrišćana započinje

³⁸ *Ibid.* str. 26.

³⁹ Radić, A., *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena, Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti, svezak II., Zagreb, 1897, str. 537.*

put u vječnost kroz Vaskrsenje. O smrti se najprije obavijesti rodbina te najbliži prijatelji koji će kasnije obavijestiti druge poznanike. Nakon toga u pokojnikovu kuću dolaze najbliži kako bi pomogli oko ukopa i svih drugih stvari vezanih za sprovod. Onaj koji je u mogućnosti ponuditi će porodici novac a ostali donose jelo, piće, namirnice. Crninu oblače najbliži srodnici a ona se mora što prije obući te je obavezna za sahranu obzirom da crna boja označava žalost. Prije sahrane se dolazi izraziti saučešće porodici. Porodica se prije sahrane nalazi u kapeli, pored kovčega sa pokojnikom i to jedan sat prije početka opela. Iznad glave pokojnika stoji stalak za svijeće na kojem gore svijeće članova porodice. Prema pravoslavnoj crkvi pokojniku se donose samo svijeće bez vijenaca i cvijeća.⁴⁰

Za obred sahranjivanja priprema se Pana (kuhana pšenica), flaša vina kao i flaša vina pomiješanja sa uljem. Panu priprema neka starija žena odnosno neka žena koja nema namjeru da rađa djecu i to van kuće pokojnika. Svećenik dolazi u zakazano vrijeme da održi opelo najčešće u kapelama na groblju. Nakon završetka opela sveštenik poziva sve prisutne na posljednje opraštanje odnosno cjelivanje. Sahrana se obavlja na grobljima, a na grobu se po pravilu izvrši mali pomen te se zatim kovčeg spušta u grob i tom prilikom se prekrsti, baci pregršt zemlje u grob i kaže; „Laka mu zemlja!“ Osoba koja nosi krst ide na početku povorke, a sa groblja odlazi prvi jer se vjeruje da je smrt ostala na groblju a radost opet dolazi u kuću pokojnika. U pojedinim slučajevima na samom groblju se posluži piće i panaija dok se u većim gradovima to radi prije izlaska sa groblja. Svi prisutni se posluže pripremljenom panaijom zbog pokoja duše umrlog. Nakon toga porodica umrlog poziva sve da svrate kući a pozivu se naročito trebaju odazvati kumovi i najbliži prijatelji.

5. Struktura porodice

Porodica predstavlja osnovu bosanskog stanovništva čija veličina prelazi okvire proste reprodukcije. Poželjni natalitet je troje i više djece⁴¹. Domaćinstvo su ljudi koji jedu za istim stolom, iako danas i dalje postoji takav način ali sve rjeđe da šira porodica dijeli jednu kuhinju. Trend je takav da udana žena ima svoju kuhinju, te je ovakav trend raširen u gradovima ali se širi i na sela. U proširenu porodicu spadaju i članovi starije životne dobi, samci i oni koji su ostali bez životnog partnera. Rat u Bosni (1992.-1995.) je potičući društvenu solidarnost u okviru etničkih zajednica koje su bile zahvaćene ratom usporio proces širenja porodica. Međutim nakon rata trend porasta natalieta se nastavio. Koliko je taj procent

⁴⁰ Arijes, F., *Eseji o istoriji smrti na zapadu : od srednjeg vijeka do naših dana*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989., na više mjesta u tekstu.

⁴¹ Sulojdžić A. i sar., *Bosanci, kulturni profil*, Institut za antropologiju, Zagreb, 2006, str. 27.

porasta danas ne može se tačno procijeniti. Ali se može utvrditi kako je nuklearna porodica prevladavajući organizacijski oblik porodice u Bosni i Hercegovini. Porodica kao organizacijski oblik ima „glavu kuće“ ili „domaćina“. Obzirom na patrijarhalnu strukturu ono što je uobičajeno je da „glava kuće“ bude muškarac. U islamskoj kulturi muškarac predstavlja prorođicu u javnosti dok je žena rezervisana za unutrašnje prostore porodice – kuću. U pojedinim dijelovima žene vode domaćinske poslove dok muškarci samo figuriraju kao „glava kuće“.

6. Brak, rođenje i odgoj djece

Islam kao i kršćanstvo stavljaju poseban naglasak na potrebu stupanja u brak, što predstavlja najbolji model za zajednički život te porodicu smatraju temeljnom strukturom koja može da doprinese društvenom blagostanju. Kod katolika brak je sakrament što znači da je neraskidiv dok je u islamu dozvoljen razvod braka iako Bog smatra razvod braka najmržom od dozvoljenih stvari. U islamu za razliku od katoličanstva brak nije sveti sakrament i božje djelo nego je to ugovor kojim se supružnicima daju prava ali i dužnosti te on može uspjeti samo uz međusobno poštovanje supružnika. U ranijim vremenima ugovoreni brak je podrazumjevaio društvenu normu, međutim u današnje vrijeme brak je isključivo posljedica romantične ljubavi dvoje ljudi te oni svojom slobodnom voljom stupaju u brak. Nošenje djeteta kao i sama trudnoća u bosanskim porodicama predstavljaju svečani čin. Taj čin označava produženje vrste kao i roda te je naročito značajan za održavanje zajednice. Nakon što se porodi žena prelazi u drugu vrstu odnosa i od tog trenutka je njena primarna uloga majke. Nakon toga stiže poštovanje i društveni ugled porodice i šire zajednice. Obzirom da je trudnoća dokaz biološke sposobnosti muškarca da produži ljudsku vrstu, samom trudnoćom žene i rođenjem djeteta uvećava se i ugled muškarca koji je od tada u ulozi oca. Što je više djece to je porodica sretnija i bogatija a time se posredno potiče natalitet koji je u Bosni i Hercegovini visok duži vremenski period bez obzira na vjersku pripadnost. Novorođence ima svu potrebnu njegu koju mu pruža porodica te nakon perioda od 40 dana majka i novorođence primaju posjete. Socijalizacija (odgoj i zaštita) djece u predškolskoj dobi je obaveza porodice kao i šire porodice naročito deda i nena.⁴²

Sekundarna socijalizacija je glavna zadaća škole gdje djeca paralelo stižu i školsko i vjersko obrazovanje. Kao prijelazno razdoblje između djetinjstva i odraslosti pubertet i adolescencija u Bosni i Hercegovini podrazumijeva ulazak u svijet odraslih. U Bosni i Hercegovini imamo „mlade ljude“ koji za zapadno razmišljanje naročito rano sazrijevaju te

⁴² Ćamo, M. *Kultura stanovanja u Sarajevu, UG Semerkand*, Sarajevo, 2005, str. 59-71.

već u ranoj životnoj dobi imaju obavezu uloge odraslih osoba. U odgajanju djece između sela i grada danas postoje i dalje velike razlike. Na selima i dalje vlada autoritativan i strog proces odgoja odnosno tradicionalan proces socijalizacije. U gradovima ipak prevladavaju nuklearne porodice gdje roditelji obično rade te manje vremena provode sa djecom a mladi se prema životnim aspiracijama kao i načinu života ne razlikuju puno od vršnjaka europskih zemalja.

7. Obrazovanje

Dva desetljeća otkako je rat u Bosni i Hercegovini završio nezaposleno je preko 40% stanovništva koje živi na rubu egzistencije. Kao ideal postoji taj neki „stalni posao sa redovnom plaćom“. Jedan takav posao zajedno sa riješenim stambenim pitanjem jeste dokaz o sposobnosti i blagostanju. Ono što je uobičajeno jeste da se ljudi u Bosni zapošljavaju mladi odmah poslije završene srednje škole ili nekog zanata. Prva generacija studenata i fakultet služi kao prijelaz iz radničke klase u srednju klasu. Studiranje se u nekim dijelovima vrednuje kao odlaganje rada te se javljaju negativni stereotipi prema studentima⁴³.

U porodicama sa visokoobrazovanim članovima studiranje podrazumijeva investiciju u budućnost te se razumiju potencijali studiranja. Nakon provedenog istraživanja bosanskih adolescenata dokazuju se njihove aspiracije za studiranjem kao i svijest o ekonomskoj situaciji porodice. Žene također bez ikakvih prepreka mogu postići istu razinu obrazovanja kao i muškarci. Međutim nije neuobičajeno da žene imaju manju razinu obrazovanja od muškaraca. U Bosni i Hercegovini je danas razvijena struktura obrazovnih institucija, od onih za predškolski odgoj do onih visokoškolskih⁴⁴. Obrazovanje na nivou cijele države nije jedinstveno nego se ono razlikuje prema nacionalnim programima gdje se naglasak stavlja na interpretaciju nacionalne svijesti kao i na učenje nacionalnog jezika.

Prva visokoškolska ustanova u Bosni i Hercegovini je škola sufizma koju je osnovao Gazi Husrev – beg 1531. godine, i nakon toga dolazi do otvaranja drugih vjerskih ustanova. Pravna šerijatska škola osnovana je za vrijeme Austro – Ugarske kontrole 1887. godine sa petogodišnjim obrazovnim planom. Univerzitet u Sarajevu je prvi sekularni institut visokog obrazovanja osnovan je 1940.–ih. Post – diplomsko obrazovanje je omogućeno 1950.–ih. Pored sarajevskog univerziteta postoje i druge institucije visokog obrazovanja: Univerzitet u Banjoj Luci, Univerzitet u Mostaru, Univerzitet u Zenici, Univerzitet u Tuzli, Američki univerzitet u Bosni i Hercegovini, Univerzitet Džemal Bijedić u Mostaru Univerzitet u Bihaću, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Akademija nauka i

⁴³ *Ibid.* str. 30.

⁴⁴ https://hr.wikipedia.org/wiki/Obrazovanje_u_Bosni_i_Hercegovini, preuzeto: 01.10.2018. godine

umjetnosti Bosne i Hercegovine predstavlja jednu od najprestižnijih akademija kreativne umjetnosti u regiji. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je decentralizovan jer obrazovanje nije u nadležnosti države nego je spušten na nivoe kantona čak i opština. Obrazovanje je podijeljeno na: Predškolski odgoj i obrazovanje, Osnovno obrazovanje, Srednje obrazovanje i Visoko obrazovanje.

Osnovno obrazovanje je besplatno i obavezno za svu djecu od 6 do 15 godina te traje 9 godina. Podijeljeno je u tri ciklusa: 6-9, 9-12, 12-15. Novi sistem predškolskog obrazovanja usvojen je 2004. godine te zamjenjuje stari osmogodišnji sistem osnovnog obrazovanja

Srednje obrazovanje je besplatno kao i osnovno a obavezno je samo u Kantonu Sarajevo. Srednje škole u Bosni i Hercegovini se dijele na tehničke i opšte. Srednje obrazovanje počinje u dobi od 14 godina i traje 3 ili 4 godine. Učenici koji završe opštu srednju školu (Gimnazija) upisuju se na fakultet a oni koji završe neku tehničku školu po završetku dobivaju diplomu.

U Bosni i Hercegovini se visoko obrazovanje zasniva na principima Bolonjske deklaracije prema kojoj je obrazovanje organizovano po sistemu prenosivih bodova (ECTS) te ima tri nivoa: prvi ciklus, drugi ciklus i treći ciklus. Prvi ciklus naziv se dodiplomski studij i on traje 3 ili 4 godine te ukupno iznosi 180 ili 240 bodova. Nakon završetka studenti dobivaju titulu bachelor sa dodatkom one oblasti koja je završena. Drugi ciklus naziva se postdiplomski studij i on traje 2 godine te nosi 120 ECTS bodova te se dobiva naziv magistar umjetnosti ili nauka. Treći ciklus jeste doktorski studij, to je nastavak magistarskog studija i on traje 3 godine te se dobiva titula doktora umjetnosti ili nauka.

IV MULTIKULTURALNOST

1. Kulturne posebnosti na području Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina bez obzira što je mala država ima izrazito bogatu kulturu. Kultura Bosne i Hercegovine ispoljava se na različitim područjima ljudske djelatnosti: muzika, likovna i primijenjena umjetnost, književnost, te dizajn kao i mediji. Pored Mačarske, Bosna i Hercegovina je jedina zemlja koja ima dva Nobelovca: Ivo Andrić 1961. godine dobio je Nobelovu nagradu za književnost te Vladimir Prelog za hemiju 1975. godine. Pored Nobelovaca Bosna i Hercegovina ima i dva oskarovca: Danis Tanović 2001. godine i Dušan Vukotić 1961. godine. 14. zimske olimpijske igre održale su se u Sarajevu 1984. godine a to su bile igre kulture, mira kao i prijateljstva.

Muzika

Kao dio kulture Bosne i Hercegovine tradicionalna muzika predstavlja mješavinu različitih uticaja regije u kojoj se Bosna i Hercegovina nalazi te se u njoj susreću različiti motivi i žanrovi. Najpoznatija muzika Bosne i Hercegovine je sevdalinka koja predstavlja ljubavnu pjesmu veoma karakterističnog izraza te u Bosni ima dugu tradiciju. Ono što odlikuje sevdalinku jeste sentimentalna muzikalnost kao i poetski romantični tekst koji ima melanholični ugođaj. Prve pouzdane podatke o sevdalinkama možemo naći u drugoj polovini 16. vijeka a oni se odnose na poetični pokušaj mladića iz Klisa koji se zvao Adil da izvede sevdalinku u Splitu. Sevdalinke su bosanske pjesme obično povezane sa Bošnjacima, iako su te pjesme bile popularne među drugim etničko-religijskim grupama Bosne i bivše Jugoslavije.⁴⁵

Tekstovi se obično tiču historijskih događaja, različitih gradova u Bosni i drugdje na Balkanu i poznatim Bošnjacima. Kako god uobičajene teme su neuzvraćena ljubav i ljubavne čežnje kao na primjer „sevdah“ nakon kojeg je žanr imenovan. Zapravo, turska riječ „sevda“ je arapskog porijekla i ima nekoliko značenja, glavno značenje u ovom kontekstu jeste ljubav, strast, intenzivna čežnja, melaholija, animozitet. Povezanosti između ljubavi, melanholije, animoziteta vraćaju u antiku. Grčki fizičar Galen iz Pergama je predstavio pojam četiri glavna temperamenta koja se reflektuju na svjetlocrvenu tjelesne tečnosti krv, sluz, žutu tuč i crnu tuč. Tokom historije u Bosni i Hercegovini su se izdvajali brojni bendovi kao što su: Divlje Jagode, Bijelo Dugme, Ambasadori, Indexi, Vatrene poljubac, COD, Hari Mata Hari, Merlin,

⁴⁵ Hadžiefendić-Parić, R., *O jeziku naših sevdalinki, u Behar, Časopis za kulturu i društvena pitanja, godina XX, broj 103.*, Sarajevo, 2011, str.11.

Zabranjeno pušenje, Plavi orkestar, Crvena jabuka. Pored bendova poznati su i solo pjevači: Kemal Monteno, Seid Memić Vajta, Alma Ćardžić, Neda Ukraden, Selma Bajrami, Igor Vukojević, Fuad Backović Deen, Jasna Gospić.

Bosansko – hercegovačka književnost

U književnost Bosne i Hercegovine ubrajaju se mnoga poznata djela koja su pisana perima najpoznatijih književnika naše zemlje. Jedan od najznačajnijih predstavnika domaće književnosti i dobitnik Nobelove nagrade jeste Ivo Andrić. Ivo Andrić je 1961. godine dobio Nobelovu nagradu za književnost za kompletan književni opus o historiji jednog naroda. Vrhunac ovog rada je njegov najznačajniji roman „Na Drini ćuprija“⁴⁶. Pored Ive Andrića u vrh književnog stvaralaštva spadaju i: Meša Selimović čiji su najznačajniji romani Derviš i smrt te Tvrđava, Isak Samokovlija, Hamza Humo, Miljenko Jergović, Derviš Sušić, Ibrahim Kajan, Svetozar Ćorović, Branko Ćopić, Hasan Kikić. Pjesnici koji imaju bosansko prijeklo su: Aleksa Šantić, Abdulah Sidran, Musa Ćazim Ćatić, Medmedalija Mak Dizdar, Jovan Dučić, Antun Branko Šimić, Abdulah Sidran, Izet Sarajlić.

U osmanskom periodu u Bosni se razvija alhamijado književnost koja predstavlja književnost na bosanskom jeziku pisana arapskim pismom „arebicom“. Pojam alahmijado potiče od nepravilnog korištenja arapske riječi „el a’đemijje“ a to označava strani odnosno nearapski. Ova vrsta književnosti imala je uglavnom pobožno–didaktički karakter. Glavni oblici ove književnosti su: ilahije i kaside, poslanice kao i pjesme napisane po uzoru na narodnu poeziju. Alhamijado književnost je vezana isključivo za muslimansku sredinu te nema dodirnih tačaka sa književnošću drugih konfesionalnih grupa. Bosanska alhamijado književnost živjela je i razvijala se oko tri i po vijeka. „Hirvati turkisi“ je najstariji do sada pronađen tekst muslimanske pisane književnosti na narodnom jeziku a napisao ga je Mehmed Erdeljca 1588.-1589. Godine.⁴⁷

Što se tiče dramske književnosti ona nema dugu tradiciju u Bosni i Hercegovini. Od dramatičara najznačajniji su: Abdulah Sidran, Safet Plakalo, Nedžad Ibrišimović, Ahmed Muradbegović, Almir Bašović, Velimir Stojanović, Almir Imširević. Obzirom da su u Bosni i Hercegovini prisutne tri vjere to je imalo izuzetan uticaj na razvoj kulture Bosne i Hercegovine. Pored Jerusalema Sarajevo predstavlja jedini grad koji na 100 metara udaljenosti između njih ima i pravoslavnu crkvu i džamiju, sinagogu i katoličku crkvu. Od

⁴⁶ „Na Drini ćuprija“ je najpoznatije djelo Ive Andrića.

⁴⁷ Vrnjak, H. *Istaknuti Bošnjaci pjesnici divanske poezije u 16. i 17. stoljeću*, Glasnik, br. 7 - 9, godina LVII, Rijaset Islamske zajednice u B i H, Sarajevo, 1996, str. 500 – 504.

najznačajnijih eksponata koji se nalaze u Zemaljskom muzeju u Sarajevu jeste sarajevska Hagada ona predstavlja tradicionalnu jevrejsku knjigu koju su Sefardi donijeli u Sarajevo kada su prognani iz Španije.

Iako je veliki broj objekata uništen ili porušen tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine danas su prisutni mnogi impresivni primjeri orijentalne, svjetovne kao i sakralne arhitekture. U značajnije objekte orijentalne arhitekture ubrajaju se Begova džamija kao i Careva džamija u Sarajevu, Ferhadija džamija u Banjoj Luci, Aladža džamija u Foči, džamije u Mostaru, Travniku, Livnu te veliki broj orijentalnih islamskih objekata koji se nalaze na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Turci su velikoj mjeri uticali na duboko prodiranje arapskog jezika u Bosnu i Hercegovinu. Od samih početaka insistirali su na tome da je arapski kao jezik Kur'ana i same islamske religije najistaknutiji i najsavršeniji. Ovo potvrđuju dokazi u vidu velikog broja dokumenata kao i isprava te sudskih presuda koji su napisani na arapskom jeziku tokom perioda Osmanlija u Bosni.

Arapski jezik⁴⁸ se usavršavao i učio zahvaljujući brzom osnivanju velikog broja obrazovnih ustanova baziranih na dobročinstvu i vakufima a to su: mektebi, i islamske škole različitog nivoa obrazovanja kao i džamije, tekije te su uz njih bile pripojene biblioteke. Širenje ovih ustanova bilo je uzrokom da su oni postali izvor kulture i svjetionik nauke te se naročito vodilo računa o naučnom životu te razvijanju učtivosti. U Osmanskom periodu na značaju su dobili gradovi: Sarajevo, Foča, Banja Luka, Prusac, Mostar, Travnik, Tuzla. Ono što je karakteristično u Bosni i Hercegovini a potiče iz osmanskog perioda je veliki broj mostova a posebno se izdvajaju: Stari most u Mostaru, Arslanagić most u Trebinju, Most Mehmed – paše Sokolovića u Višegradu kao i replika Starog mosta ali u umanjenoj verziji koja se nalazi na rijeci Bistrici u Livnu.

Pored islamskih objekata tu su i crkveni objekti a sama crkvena arhitektura sastoji se od nekoliko stilova a to je ovisilo o periodu u kojem su građeni kao i od toga kojem crkvenom krugu pripadaju. U Bosni i Hercegovini katoličke crkve karakteriše tzv. „bosanski“ stil koji podrazumijeva stil vitkih zvonika sa visokim, nakošenim krovovima pa se kao takve uklapaju harmonično u seoski ili gradski krajolik. Od rimokatoličkih crkvi najpoznatije u Bosni i Hercegovini su u: Sarajevu, Travniku, Livnu, Bugojnu, Bihaću i Jajcu. Najznačajniji

⁴⁸ Arapski jezik govori oko 200 do 300 miliona ljudi. Ovaj jezik je službeni jezik u: Saudijskoj Arabiji, Egiptu, Alžiru, Iraku, Izraelu, Libanonu, Kataru, Jordanu, Bahreinu, Libiji, Maroku, Omanu, te još nekim državama.

samostani su: samostan franjevačke provincije Bosna srebrena⁴⁹ u Fojnici, Visokom, Kreševu, Livnu i Kaknju. Glavna karakteristika ovih objekata je da imaju uglavnom primorsko-mediteranski stil, građeni su od bijelog kamena, minimalistički, te se jednim dijelom ova arhitektura oslanja i na kubizam kao i savremene tokove crkvene arhitekture prisutne u svijetu. U ovom dijelu poznate su Duvanjska bazilika koja je smještena u Tomislavgradu, samostani i crkve u Širokom Brijegu, Čapljini te Mostaru.

Steći su jedno od obilježja bosanske i balkanske kulture, oni predstavljaju zagonetne, zadivljujuće, neobične svjedoke prošlosti a koji su podizani od kraja 13. do prvih decenija 16. vijeka. Steći su u svjetskoj kulturi kao i u evropskoj jedinstveni, nemaju uzora a nisu ni kopija nekih spomenika drugih kultura. Steći su monumentalni kameni blokovi polegnuti ili u uspravnom položaju. Gusto se prostiru na području Bosne i Hercegovine zatim u južnim dijelovima Hrvatske, zapadnoj Crnoj Gori kao i u Makedoniji te jugozapadnoj Srbiji. Ogroman broj stećaka nalazi se na području Bosne i Huma.

2. Kulturne razlike kao neizmjereno bogatstvo BiH

Masovna kultura danas predstavlja jednu od ključnih kulturoloških tema jednog savremenog društva. Masivizacijski imperativ kulture sadržan je u jednom antikiziranom modelu koji se očituje u sugestiji: ponudite narodu muzike, hljeba i igara pa će on biti zadovoljan. Od strane masovne publike konzumiraju se raznovrsni proizvodi masovne kulture u svrhu svakodnevne razonode i zabave a pri svemu tome izostaje efekat oplemenjavanja urbane kulture. Obilježja masovne kulture kao što je kič, nadriumjetnost, loš ukus itd. osmišljena su u procesu simplifikacije da oponašaju vrijednosti umjetničkog djela, a time se devalvira pravo značenje tog djela kao i poruka⁵⁰.

U uslovima rata na našim područjima vidljiv je bio nacionalistički, plemensko-mitomanski kao i vjersko šoviniistički, ukupni neljudski arsenal sredstava za uništenje tekovina civilizacije kao i provincijsko-malograđansko duhovno rastrojenje a ono ima neke pretpostavke i u povijesnom antagonizmu kako ruralnog tako i urbanog mentaliteta te ono kao takvo bitno participira u kancerogenom razaranju tkiva multietničkog i multi-konfesionalnog žrtvljenja. Posljedice koje je imao urbicid⁵¹ a kojem su bili izloženi bosanskohercegovački

⁴⁹ <http://balkans.aljazeera.net/tag/bosna-srebrena>, preuzeto: 02.10.2018. godine

⁵⁰ Fejzić, F., *Uvod u teoriju informacija, Promocut Sarajevo*, Sarajevo, 2007, str.50.

⁵¹ Čamo, M., *Perspektive gradskog načina života u Bosni i Hercegovini, Godišnjak BZK "Preporod", godina XII*, Sarajevo, 2012, str. 81-91.

gradovi manifestovale su se u velikom stepenu razaranju mega struktura historijskih, privrednih kao i stambenih kompleksa, saobraćajnica, infrastrukturnih urbanih mreža, mostova itd. kao i dezorganiziranja vitalnih društvenih sfera. Ovo sve je imalo dugoročne konsekvencije na sami razvoj gradova. U gradovima je kao posljedica ratnih i poratnih migracija primjetna značajnija koncentracija seoske populacije koja ima za cilj promovisanje vrijednosti seoskog načina života. Uslijed svega ovog na urbanoj sceni sve češće evidentiramo proces ruralizacije kao i provincijalizacije umjesto očekivanih procesa progresivizacije, (post)modernizacije kao i globalizacije.

Različitost ne samo da je jako zanimljiva nego ona predstavlja bogatstvo u sebi. Tako je Bosna i Hercegovina tipičan primjer različitosti i raznolikosti. Raznolikost Bosne i Hercegovine se osjeća na cijeloj teritoriji države gdje god krenemo od juga prema sjeveru kao i od istoka prema zapadu. Raznolikost se ogleda naročito u kulturnim, etničkim i vjerskim segmentima. Ove različitosti bile su kroz historiju veoma često kamen spoticanja, smutnje meću narodima a i uzrokom ratnih sukoba.

Multikulturalizam u BiH je zbilja prisutan i pozitivan je onda kada se na njega ne obraća pažnja. Ideja multikulturalizma u Bosni i Hercegovini je naročito isticana početkom rata, mećutim u posljednje vrijeme imamo situaciju u kojoj je došlo do promjene paradigme razumijevanja kulturnih razlika. Nekada se multikulturalizam shvatao kao jedno mnoštvo različitosti a sada se shvata kao žvljenje jedne zajednice pored druge. Postoje različite teorije i različiti zaključci, hipoteze o multikulturalizmu u Bosni i Hercegovini. Jedna od takvih teza jeste i ta da postoji jedinstvena kultura, jedan jedinstven kulturni identitet koji možemo nazvati bh. identitet. Ono što se takoćer propagira jeste to da postoji odvojeno bošnjaćki, hrvatski i srpski identitet ali da se oni mećusobno trebaju poštovati jer su mećusobno povezani i proćimaju se.⁵²

3. Mećureligijski dijalog kao baza za uspostavu mira u Bosni i Hercegovini

Religije i religijske zajednice mogu da se opiru društvenim promjenama (potiću pasivnost) i da ih podrćavaju. Ako religije i religijske zajednice podrćavaju socijalne i politićke promjene, one mogu pozitivno uticati na angaćiranost svojih sljedbenika. Savez religija, religijske zajednice i politike u multireligijskom drućtvu moće dovesti do haosa i

⁵² Repovac, H., *Globalizacija i multikulturalizam, Pregled – časopis za društvena pitanja*, 1-2, XLVII, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2006, str. 7.

konflikta. Ima autora koji tvrde da bi politika trebala biti udaljena od religije. Svaka religija predstavlja samo jedan od mogućih uvida u apsolutnu i mističnu stvarnost koja se manifestuje ne samo u prirodnom svijetu nego i u duhovnom kao i u društvenom životu⁵³. Postavljati pitanje koja je religija bolja ili najbolja isto je kao i pitati koji jezik je bolji za sporazumijevanje, što ih neko više zna više se sporazumijeva. Stav „samo moja vjera je prava a sve druge su krive“ ne može biti osnova za dijalog i trepeljive odnose kao ni za bilo koji oblik saradnje. U mjeri u kojoj se druga vjera ne priznaje kao sastavni dio vlastitog pogleda na svijet, u toj mjeri se ona doživljava kao moguća opasnost. Danas nema većeg grada u svijetu a da se u njemu ne bi mogli naći ljude različitih vjera, nacija i kultura. Iz njihovih duhovnih susreta, nastali su istinski plodovi ljudskog uma, a iz tjelesnih dodira najljepša lica ovoga svijeta. Mi ni danas nismo dovoljno svjesni značaja i značenja koji razgovor kao duhovni susret ima u razvoju svjetske kulture, u čijem središtu su svjetske kulture.⁵⁴

Odbiti dijalog sa drugom kulturom, odnosno sa drugom religijom, znači odbiti mogućnost da se nešto drugo nauči, da se obogati vlastita religija i kultura. Ko se poistovjećuje samo sa vrijednostima svoje kulture, taj je slijep za sve druge kulture – on je čovjek jedne kulture osuđen da duhovno ne raste. Jedna kultura ne može postati svjesna sebe, to jeste svog identiteta, bez odnosa sa drugim kulturama, koje se od nje razlikuju. Ako se uporede svjetske religije, onda će se ustanoviti da u njihovim učenjima preovladavaju stavovi razumijevanja, trepeljivosti i ljubavi. Ako je to tako, a jeste, otkud onda mrtnja, sporovi, ratovi? Očigledno da ove pojave ne dolaze iz religije nego iz religijske ideologije – kada se vjera stavi u službu ograničenih interesa. Sve svjetske religije su usvojile zlatno pravilo „ne čini drugome ono što ne bi želio da on tebi učini“. Vjernici se mole za red i mir u sebi i u svijetu, što znači da su rat i mrtnja u opreci sa smislom vjere, ali ne i u opreci sa vjerskom ideologijom.⁵⁵

Bosna i Hercegovina predstavlja zemlju koja je susretište kultura, naroda ali i civilizacija koji su nastali iz religija a one dominantno oblikuju religije. Za Bosnu i Hercegovinu se kaže da je ona susretište religija. Mećureligijski odnosi odnose se na cijeli društveni život Bosne i Hercegovine. Krajnje društveno odgovorno jeste uvažiti tu temeljnu religijsku dimenziju Bosne i Hercegovine, detaljno se upoznati sa njom te se odgovorno odnositi prema njoj. U mećureligijskim odnosima Bosne i Hercegovine ima osnova i za strah

⁵³ Šušnjić, Đ., *Verski dijalog i tolerancija – drama razumevanja – Religije Balkana*, Beogradska otvorena škola, 2001, str. 29.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.* str. 30. – 31.

od pesimističke Huntingtonove perspektive označene kao sukob civilizacija koja visi iznad cijelog čovječanstva kao Damaklov mač.

Rat u Bosni i Hercegovini je zapravo bio rat kršćanstva i islama. Snagom pozicije na vratima Evrope u današnji bosanski islam ulaze sve kontroverze cijelog islamskog svijeta te se konfrontiraju sa istim takvim kontroverzama kršćanstva. Ukoliko se ovakvo stanje prepusti stihiji Bosna i Hercegovina bi mogla sve više upadati u haos u koji je guraju nacionalne ideologije. Bosna i Hercegovina ima pozitivnu perspektivu da igra ulogu novog Jeruzalema koji itekako inspiriše i oblikuje savremene trendove.

Dominantne religije u Bosni i Hercegovini, kršćanstvo u koje se ubraja pravoslavlje, katoličanstvo, evanđelizam i islam u koji se ubrajaju arapski suniti i iranski šiti ušle su u savremeno doba iz jednog kolonijalističkog vremena u kojem su međureligijski odnosi bili zaoštreni što je dovodilo do perspektive da bi se sukob civilizacija činio posve realnim. Sigurnost ljudskih prava je veoma bitna za stabilnost multietničkih i multikonfesionalnih društava. Za razvoj demokratije nužni su tolerancija i dijalog, pa samim tim i tolerancija i dijalog među religijama, a posebno među njihovim sljedbenicima. Vjerske organizacije danas djeluju u okruženju u kojem vlada mnogo veća multikulturalna tolerancija i veće uzajamno poštovanje tradicija. Ali umjesto životaja jednih prema drugima treba dalje razvijati život jednih sa drugima.

Epohalni lom u kršćanstvu dogodio se na II. Vatikanskom saboru gdje je donešena Deklaracija o odnosu Katoličke crkve sa drugim religijama *Nostra aetate*. Zaokret je napravljen iz srži kršćanstva. Iz Božije se perspektive grli cijelo čovječanstvo. Iz toga je proizašlo da Bog onima izvan Crkve i objave govori kroz religiju. Odnosi Jevreja i katolika se se epohalno promijenili nakon II. svjetskog rata, zaokret je takav da se njihovi pozitivni rezultati gomilaju tako da ih je teško uopće sistematizovati. Slični rezultati se počinju gomilati između odnosa kršćanstva i islama. Obzirom da se u svijetu događaju epohalne promjene međureligijskih odnosa to ne ostavlja prostora Huntingtonovoj perspektivi.

4. Šta je u BiH interkulturalizam ili multikulturalizam nacionalista

Kad govorimo o različitim terminima vezanim za interakciju kultura⁵⁶, veoma lako se možemo zavarati subjektivizmom i na takav način pobjeći od stvarnog stanja. Što se tiče pojmova mogu se izdvojiti tri i to:

- a) **Interkulturalizam** koji opisuje duboko razumijevanje kao i poštivanje svih kultura te se kao takav fokusira na razmjenu normi i ideja kao i na razvoj međudnosa.
- b) **Multikulturalizam** opisuje društva koja se sastoje od više kulturoloških skupina unutar kojih je prisutan suživot ali ne postoji interakcija.
- c) **Cross – kulturalizam** predstavlja usporedbu različitih kultura. Razlike koje postoje su shvaćene tako da mogu da dovedu do različitih pojedinačnih promjena ali ne i do neke zajedničke promjene

Ako se pitamo da li u Bosni i Hercegovini postoji interkulturalizam svakako bi odgovor na naše pitanje bio naravno da postoji te se on može ogledati i u nekim zaista banalnim primjerima. Argumentirajući odgovori dolaze od primjera iz nevladinog sektora, školstva, sporta, medija kao i mnogih drugih sfera naše svakodnevnice. Neki od primjera interkulturalizma u Bosni i Hercegovini su: učenici ustaju protiv roditelja i nastavnika kako bi se izborili za prava koja su osnova međukulturalnog odnosa ili pak političari koji jedni druge obasipaju hvalom, zatim hodža koji prevozi stare građane do crkve svake nedjelje. Jednostavnije primjere interkulturalizma možemo vidjeti kroz društvene mreže i lokalne medije. Brojni su projekti pomirenja koje je finansirao USAID, Mozaik fondacija, PROGRES ili neka od ambasada te su kao takvi postali česti u našoj zemlji. Iz svega nevedenog da se zaključiti da postoji interkulturalizam u Bosni i Hercegovini odnosno da je bosansko hercegovačko društvo internacionalno. Ono što je bitno također je da sagledamo cijelu sliku i da se zapitamo da li je stvarnost pozitivna priča ili je to samo tračak nade onima koji žele pobjeći od vlastitih strahova. Da li mi ustvari živimo multikulturalistički? Da li smo kao

⁵⁶ Većina socioloških razmatranja i teorijskih problematiziranja višeznačnosti pojma kulture polazi od Kroeberovog i Kluckhohnovog teksta pod naslovom *Kultura - Kritički pregled koncepata i definicija* (1952), u kojem su oni izveli pregled do tada poznatih definicija i koncepata kulture, te ih po sličnosti reducirali na jedanaest bitnih konceptualnih formulacija poimanja kulture. Sakupili su 163 do tada poznate definicije kulture, a prikazat ćemo Kluckhohnov popis koji ih sintetizira na: „1) cjelokupan način života nekog naroda; 2) društveno nasljeđe što ga pojedincu prenosi grupa kojoj pripada; 3) način mišljenja, osjećanja, vjerovanja; 4) apstrakciju izvedenu iz ponašanja; 5) teorije socijalnih antropologa o načinu na koji se uistinu ponaša neka grupa osoba; 6) kolektivnu čuvaonicu znanja; 7) niz standardnih orijentacija glede trenutnih problema; 8) usvojeno ponašanje; 9) mehanizam normativne regulacije ponašanja; 10) niz tehnika prilagodbe kako okolini tako i ostalim ljudima; 11) povijesni talog, mapu, sito, matricu“. U Crespi, F., *Sociologija kulture, Politička kultura*, Zagreb, 2006, str. 9.

nacija nacionalisti? Da li se uopće može biti nacionalista i na koji način se postaje nacionalistom?

Pored svega gore navedenog ipak imamo i druge činjenice koje se odnose na „miješane“ zajednice naročito Mostar i Stolac u Hercegovini te Jajce ili Travnik. Kad pogledamo te gradove i počnemo ih analizirati bez pretjeranog raspravljanja može se zaključiti da ne postoji interakcija; suštivot da ali interakcija ne. U Stocu imamo situaciju gdje se tačno fizički zna gdje je granica između dva nacionalna dijela također i u Mostaru. U Mostaru se čak Španski trg koristi kao Distrikt zona, zatim dvije škole pod istim krovom, tice između škola koje su doslovno u različitim dijelovima iste zgrade. Na osnovu ovih pojašnjena vidimo da je bosanskohercegovačko društvo zaista i multikulturalizam nacionalista. Usačena uvjerenja građana su matične zemlje i patriotizam van granica Bosne i Hercegovine. Pored svega toga ne poštuju se odluke sudova pa i raspodjela sredstava prema proračunu zbog vitalnih nacionalnih interesa. Oružje se personificira a traži se raspodjela teritorija. Ovi i mnogi drugi primjeri ukazuju na to da smo multikulturalno društvo nacionalista.

Bez obzira što je prošlo čak više od 20 godina od završetka rata na prostoru bivše Jugoslavije, svaka od republika dobila je svoju samostalnost sa željom za razvojem nacionalnog prizvuka osim Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je i dalje podijeljena na dva entiteta i Brčko distrikt. U ovako podijeljenoj zemlji tice tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) te ostali koji ne mogu participirati u vlasti. Ovakvom podjelom vjerovatno je bila želja zadržati narode na ovim prostorima ali svako u svojoj enklavi. Ali zamisao nije uspjela ili bolje rečeno nije ostvariva⁵⁷.

Naslijeđeni, zdravi međuljudski odnosi, društvo u tranziciji, proces globalizacije, sve su to čimbenici koje politike ne mogu spriječiti. Politike svakodnevno otežavaju bivstvovanje različitosti na ovim prostorima što svjesno ili nesvjesno šireći ekspanzionistički nacionalizam. Činjenica je da su legitimno priznati narodi dobili svoj jezik, razvijaju svoju kulturu, djeca se obrazuju po programima naroda kojem pripadaju obnavljaju se vjerski objekti te je uspostavljen suštivot. No aporije za interkulturalnu komunikaciju su još uvijek nepremostive. Medijski prostor je uzurpiran od strane „političkih moćnika“ tako da je manipulacija istinom, ubojito sredstvo za podjele i nove moguće sukobe.

Nepriznavanje krivice za genocid raspiruje nacionalnu netrepeljivost i pojedinca stavlja u vrlo tešku situaciju u kojoj mu je dano da nosi teret krivice iako nije sudjelovao u zločinima,

⁵⁷ Šećibović, M., *Aporije inerkulturalne komunikacije, Media culture and public relations*, Konjic, 2015, str. 139-149.

niti je bio u mogućnosti odlučivati o postupcima/zločinima. Paradoks ovih prostora je da oni koji su doveli do raspada Jugoslavije i koji su potpirivali nacionalnu ostrašćenost danas se trebaju pokloniti žrtvama svojih rušilački i genocidnih politika, budući da su, nakon dvadeset godina opet na vlasti. Iskrena spremnost za ovakvim činom uzrokuje otežan život i težnju za zatvaranjem unutar svojih granica koje, pak vode jasnim podjelama. Jaspers to objašnjava na sljedeći način: „Patnja se razlikuje po vrsti , a većina ima sluha samo za svoju sopstvenu. Svako naginje tome da velike gubitke i bol tumači kao žrtvu, ali moguća tumačenja svrhe te žrtve dijeli takav ponor razlike da one postaju glavni izvor podjela. Izmanipulirana javnost ne promišlja, već traži da bude vođena pošto je delegiranje odgovornosti najjednostavniji način opstanka.“ Ivan Lovrenović je u Labirintima Bosne i Hercegovine to opisao na sljedeći način: “Stanje duha u Bosni uvijek ste istodobno mogli označiti i stanjem latentne mržnje i stanjem prave idile, a da u oba slučaja budete potpuno u pravu.“

Današnja Bosna i Hercegovina živi duh palanke koji Radomir Kostatinović vidi na sljedeći način: „U svijetu palanke, važnije se dobro držati ustaljenog običaja nego biti ličnost“. Bosnom su ovladali lični (partijski) interesi. Siromaštvo duha je običan svijet podčinilo i korumpiralo. Taj „mali“ čovjek, bio on Bošnjak, Srbin ili Hrvat je zahvalan za rutinski život, koji je siguran sigurnošću koju samo rutina može ponuditi⁵⁸.

Otpor i nerazumijevanje europskog konteksta koji je politički nametnut, leži zapravo u činjenici da se narodi zatvaraju u svoje poznate svjetove, gdje mogu unaprijed predvidjeti dešavanja i gdje se osjećaju sigurnim. Svi oni liče jedni na druge. Živeći skupa na ovim prostorima, gdje su se mećusobno miješali, gdje se genetički materijal miješao, gdje su se naslijeđene osobine i predispozicije prenosile na generacije nemoguće je promatrati narod izolirano. „Narod se sastoji od pojedinaca, ne samo sadašnje nego i svih prošlih generacija.“ Koliko samo ima nepoznavanja ili možda podcjenjivanja od strane onih koji donose odluke o našim životima, a u isto vrijeme i kolektivne nesvjesnosti i prihvaćanja poslušnosti kao jedinog obrasca opstanka na ovim prostorima. Ekspanzionistički nacionalizam nam je nametnuo stalno preispitivanje suprotnosti i traganja za razlikama jer mržnja se vezuje za različitost i nesuglasje.

Reisu-l-ulema Islamske zajednice u BiH, Husein ef. Kavazović, u razgovoru za „Avaz“ rekao je :“Političke elite su bez vizije. U duhovnim elitama vlada duh inkvizitora, a intelektualne elite proizvode prošlost, to je naše trenutno stanje. Ono što mi odbacujemo, neko drugi vidi. Ideja nacionalne kulture je za mnoge kulturnjake danas prazna romantika, a u

⁵⁸ *Ibid.*

Bosni i Hercegovini za mnoge davno završena stvar. Intelektualne i političke elite imale su veliki uticaj u stvaranju ideje Jugoslavenstva koju su činile zajednice Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca i Muslimana (Bošnjaka). Građena je kulturna zajednica koja se temeljila na zajedničkom jeziku, a sa različitim religijama. Proklamovana je ideja multikulturalizma. To sve je trajalo do raspada Jugoslavije a sa njom i jugoslavenska nacija i jugoslavenski identitet.

Strah je opravdano prisutan kod sva tri konstitutivna naroda, a zasigurno nije mimoišao ni manjine. Rat sa svojim strahotama je kod domicilnog društva djelovao razarajuće na samopouzdanje. Povjerenje u političke elite je izgubljeno, običan svijet je više nego ikada za ovih dvadeset godina ponižen. Duboka ekonomska kriza, politička neslaganja, strah od terorizma, nasilje, raseljavanje stanovništva i etnički sukobi su svakodnevnih strahovi Bosne i Hercegovine. Naizgled tiha i mirna Bosna i Hercegovina je kao bure baruta. Političko nerazumijevanje, politička nekultura i politička netolerancija, svakog dana narode u Bosni i Hercegovini sve više udaljava. I dalje u ovoj zemlji niko ne odgovara ni zašto.

Kultura poniženja je prisutna u svim kulturama i svim društvima. Poniženje može biti dobro i loše. Dobro poniženje je kada potiče, ali uvjet je minimum samopouzdanja i povoljnih okolnosti. Loše poniženje čini terorističko nasilje privlačnim. Neizostavno treba postaviti pitanje – može li Europa ili svijet koji se odlikuje potrošačkim društvom i visoko razvijenim tehnologijama, koji Bosni i Hercegovini nudi neke nove aspekte života, savladati borbu za opstankom tvrdih tradicionalnih vrijednosti, život u prošlosti, religijski i nacionalni fundamentalizam, imajući u vidu da su kultura straha i kultura poniženja duboko usađene u živote stanovnika Bosne i Hercegovine? Kako u glavama naših stanovnika rat još uvijek nije završio, tako ne postoji ni izgrađena svijest.

Tolerancija je bez obzira na život u 21. stoljeću, za naše bosansko – hercegovačke prilike, nepoznata riječ. Neznanje, bahatost, drskost, i samoljubivost su naši problemi, a ujedno i najveći saveznici netoleranciji. Stalna potreba za isticanjem razlika i „japaizmom“ je siguran put ka netrepeljivosti, mržnji i sukobima. Ma koliko se pojedinci međusobno razlikovali, oni imaju nešto zajedničko, ono nešto dobro, razumljivo. Zajedničke osobine mogu biti: misli, vjerovanja, stavovi, ljubav prema bližnjima, itd. Biti svjestan ove istine već je put do onog drugog. Ljudska stvarnost je viši ili osnovniji red stvarnosti no što je to društvena i lična: na univerzalnim značenjima počiva mogućnost ljudske zajednice, na posebnim i ličnim značenjima razvija se grupa i pojedinac.

Tolerancija kao praksa potiče iz autonomije kao vrline ili dobra. Bernard Williams ističe to ovako: „Samo postojano stanovište o dobrima kao što je autonomija može dati vrijednost izraženu praksom tolerancije.“ Tolerancija nećeg, nikada ne smijemo zaboraviti, uključuje trpljenje djelovanja i vjerovanja čije vrednote ili normativni položaj odbijamo kao krive, nerazborite ili nepoželjne. U protivnom ne bismo imali potrebu da budemo tolerantni prema tome. Tolerancija međutim ne uključuje prihvaćanje tih vjerovanja kao tačnih ili nekako manje krivih. Zapravo ona uključuje mogućnosti da budu trpljena vjerovanja o kojima nastavljamo misliti kao o krivim ili pogrešnim.⁵⁹

Tolerancija je umijeće saslušati čovjeka sa drugačijim mišljenjima o istoj stvari, jer u njegovom promišljanju moguće je doći do novih saznanja koja mogu dva mišljenja približiti. Tijekom razgovora sagovornika treba tražiti prvo čovjeka sa svim svojim vrijednostima i kvalitetama. Karl Jaspers s pravom kaže da „u jednom čovjeku ne postoji sve“. „Gdje je nedostatak tu je i dopuna nečim drugim“, dodaje. Podijeljena Bosna i Hercegovina je simbol zatvorenosti i odvojenosti. Etnocentrizam je osnovni čimbenik koji sprječava razumijevanje drugačijih⁶⁰.

Skloni smo biti etnocentrični po pitanju naše zemlje, etničke grupe, promatrati ih kao najbolje i najvažnije. Ljudi različitih kultura, različitih vjera trebaju otvoriti svoje kanale komunikacije i tako započeti proces približavanja kultura, uspostavljanja dijaloga, učenja toleranciji a ne trpljenju, približavanja čovjeku. Najteži put koji pojedinac treba preći je postati čovjek, a zatim da isti taj čovjek pokuša pronaći čovjeka. Jak religijski identitet koji se očuvao od rata do današnjih dana, treba biti spona među ljudima. Bit je od malih nogu, djecu učiti poštivanju razlika i prihvaćanju različitosti. Ovakvim pristupom se zagovara uvođenje zajedničkog, multireligijskog i neutralnog oblika religijskog dijaloga, koji bi bio pristupačan svim učenicima. Predmet bi mogao nositi naziv i „kultura religija“ ili možda „religijska kultura“ i taj konfesionalni aspekt religijskog odgoja ostao bi isključivo u vjerskom sistemu.

Bosanskohercegovačko društvo doživjelo je mnogo trauma kroz ratnu historiju toliko da se sablažnjava od samog sebe i svojih sugrađana. Nacionalnost postaje mač i štiti a društvo multikulturalizam nacionalista u kojem pozitivne učinke u većini slučajeva provode upravo mladi Bosne i Hercegovine. Interkulturalizam je tek na početku, u svojim začecima i kao

⁵⁹ Seligman A., Mahmutćehajić, R., *Tolerancija i tradicija*, Međunarodni forum Bosne, Sarajevo, 1999, str. 41–43.

⁶⁰ Šećibović, M., *Aporije interkulturalne komunikacije*, Media culture and public relations, Konjic, 2015, str. 139-149.

takav malim koracima ulazi na velika vrata u Bosnu i Hercegovinu. Interkulturalizam za sobom vuče i pristaše koji se još uvijek drže za cross-multikulturalizam zbog sumnje u ciljeve koje slijede. Društvo Bosne i Hercegovine nalazi se u višeslojnoj tranziciji i u gospodarskoj i u kulturološkoj. Mladi predstavljaju nositelje interkulturalizma kroz primjere dobre prakse, a sama nada za potpunim interkulturalizmom ima dug vijek kao i dobru poziciju u odnosu prema polako jenjavajućem strahu.

5. Miješani brakovi

U postojećem Ustavu bosanskohercegovačko društvo (kao pretpostavljeni nosilac suvereniteta) nije koncipirano kao cjelina, nego kao mehanički zbir tri konstitutivna naroda koji su na taj način projektovani kao nosioci suvereniteta⁶¹. S obzirom da su konstitutivni narodi, kao organski shvaćene etno-konfesionalne zajednice, postali primarni politički subjekti i primarni nosioci prava. Današnju Bosnu i Hercegovinu možda je najjednostavnije opisati riječima Hane Arent kao državu osvojenu od strane nacija a to „osvajanje“ karakteriše preobražaj od instrumenta zakona u instrument nacije u kojoj nacionalni interes dobija prioritet nad zakonom. Naime, ona naciju određuje kao zatvoreno društvo kojemu se pripada po pravu rođenja, dok je država otvoreno društvo – kao pravna institucija, država zna jedino za građane bez obzira na nacionalnost, njen pravni poredak je otvoren za sve koji žive na njenoj teritoriji i vrhovni je zaštitnik zakona koji garantuje čovjeku njegova prava kao čovjeka, njegova prava kao građanina i njegova prava kao pripadnika nacije. Rasprava o religijskim brakovima dobro ocrtava transformativnu dinamiku modernosti, međudjelovanja i pozajmljivanja među različitim društvenim akterima i važnost javnog raspravljanja za samoispričavanje stavova.⁶² Filozofiji čistih identiteta direktno se suprotstavljaju osobe iz „mješovitih“ brakova, jer spajaju ono što se spojiti ne smije. Na početku procesa razdvajanja naroda, odnosno tokom rata, na sve tri strane ulagani su znatni naponi i nisu birana sredstva u napadima na ovakve brakove. Osobe koje su sklopile „mješovite brakove“ nazivane su nacionalnim otpadnicima te se za djecu iz „mješovitih brakova“ govorilo da su u intelektualnom pogledu mediokriteti.

⁶¹ Perišić, N., *Mješoviti brak u BiH od poželjnog do prezrenog , mješoviti brak kao kulturna i politička kategorija u savremenoj BiH*, Sarajevo, 2012, str. 95-156.

⁶² Seligman A., Mahmutćehajić, R., *Tolerancija i tradicija, Međunarodni forum Bosne*, Sarajevo, 1999, str. 96.

Kada je zemlja podijeljena na tri, u većoj ili manjoj mjeri, homogene etničke teritorije i pronađeni mehanizmi za njihovo očuvanje, čime se izbjegava realizacija Aneksa 7 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, koji predviđa povratak i reintegraciju povratnika u mjestima u kojima su živjeli prije rata, napadi na „mješovite brakove“ su izgubili na učestalosti i intenzitetu, jer više nisu prijetnja nacionalističkim prijektima, čiji lideri imaju političku i svaku drugu moć da osobe iz „mješovitih brakova“ učine potpuno nevidljivim, kao da ne postoje. Obespravljenost je samo nužna posljedica tog nepostojanja, u odnosu na institucije sistema nije im dozvoljeno niti da se izjasne kao Bosanci i Hercegovci. Bosanci i Hercegovci u Bosni i Hercegovini su u „situaciji ljudi lišenih ljudskih prava“ i ilustriraju fenomen na koji je ukazala Hana Arendt, da gubitak političkog statusa jeste gubitak političke zajednice koja je voljna i sposobna garantuje i sva druga prava, uključujući i opšta ljudska prava.

Osobe iz „mješovitih brakova“ zajedno sa pripadnicima nacionalnih manjina i drugim državljanima Bosne i Hercegovine koji ne žele da se nacionalno izjašnjavaju, lišeni su mjesta na kojem su njihova uvjerenja značajna, djela efikasna, sudovi mjerodavni, njihov govor izgubio je relevantnost. Današnja Bosna i Hercegovina u potpunosti opravdava tvrdnje da vladavina jedne jedine partije jeste najadekvatniji politički izraz pojma kulturnog identiteta i da se nacija čiji je najpreči poziv da poništi individualnost svojih građana ne može prometnuti u pravnu državu. Umjesto pravne države, na djelu su: kriminal, korupcija, siromaštvo, obespravljenost, pad intelektualnih i profesionalnih standarda, nedostatak elementarne ljudskosti i građanske učtivosti, mrtnja i nasilje zasnovani i opravdani profašističkim načelima.

Posljedice ukidanja primata individualnih ljudskih prava i uspostavljanja primata kolektivnih prava, čime kolektiviteti zadobijaju politički subjektivitet, a politički poredak zadobija formu ne demokratije nego etnokratije, u kojoj se prava pojedinca ne zasnivaju na tome što je čovjek, već zavisi od njegove/njene nacionalne i religijske pripadnosti, naročito su izražene u odnosu na osobe iz „mješovitih brakova. Redukovanje ljudi na pripadnike etnokonfesionalnih grupa, pri čemu su sva druga odrješenja gotovo potpuno irelevantna u javnoj, političkoj sferi, a odnosi između grupa posmatraju se samo kroz prizmu viševjekovne mrtnje, zličina i nepremostivih razlika uz imperativ kolektivne „čistoće“ i jedinstva kao garancije opstanka predstavljaju procese koji su konstitutivni za bosanskohercegovačke elite i omogućavaju im o(p)stanak na dominantnim političkim i društvenim pozicijama ali su

istovremeno „mješovite brakove“ načinili mjestom unakrsnih napada sa sve tri strane – bošnjačke, hrvatske, srpske.⁶³

Supružnici iz „mješovitih brakova“ postaju otpadnici naroda kome su pripadali njihovi roditelji, dok njihova djeca postaju predmet prezira jer „ne znaju ni ko su ni šta su, niti kome pripadaju“. Uticaj društvenih i političkih promjena na transformaciju kulturnih predstava, vrijednosti i značenja koja se pridaju „mješovitim brakovima“ nije teško uočljivo i krajnje uprošteno, mogao bi se predstaviti na slijedeći način: od poželjne prakse u bivšoj Jugoslaviji, preko prezrene prakse tokom rata u Bosni i Hercegovini, do današnjeg prešućivanja i marginalizovanja. Na početku procesa razdvajanja naroda i uspona etno-konfesionalnih elita, odnosno tokom rata, na sve tri strane ulagani su znatni naponi i nisu birana sredstva u napadima na ovakve brakove. Kada je Zemlja podijeljena na tri u većoj ili manjoj mjeri homogene etničke teritorije a politički dio etno-konfesionalne elite postao legitiman i od međunarodne zajednice prihvaćen nosilac političke vlasti u Državi, vlasti koja se u potpunosti raspodjeljuje između njihovih kolektiviteta, a napadi na „mješovite brakove“ su izgubili na učestalosti i intenzitetu.

Besim Spahić naglasio je da „djeca miješanih brakova nisu marginalizovana nego su prešućena i uopće kao da ne postoje – zato što miješanih brakova bi htjeli da i nema. Pjer Burdije kao jednu od glavnih funkcija braka navodi reprodukciju društvenih odnosa čiji je brak proizvod, uslijed čega jedan brak može imati različita, pa čak i oprečna značenja i funkcije, zavisno od uslova koji ga određuju.

Kulturna konceptualizacija „mješovitih brakova“ kao poželjne i prihvatljive prakse u bivšoj Jugoslaviji, slijedeći Burdijeovu argumentaciju, bila bi povezana sa doprinosom ovih brakova reprodukciji tadašnjih političkih i društvenih odnosa zasnovanih, između ostalog, na konceptu „bratstva i jedinstva naroda i narodnosti“ koji je simbolički bio predstavljen i na samom grbu SFRJ u vidu šest baklji (kao šest republika) koje gore zajedno i jačanju državljanjskog identiteta – jugoslovenstva. Sa ideološkom promjenom oličenom u negiranju sličnosti i apsolutizaciji etno-konfesionalnih razlika kao važnom mehanizmu sticanja i održavanja političke i društvene moći, ujedno dolazi i do rekonceptualizacije „mješovitih brakova“, u koje se upisuju negativne vrijednosti i značenja, postajući tako bračna veza koja

⁶³ Perišić, N., *Mješoviti brak u BiH od poželjnog do prezrenog, mješoviti brak kao kulturna i politička kategorija u savremenoj BiH*, Sarajevo, 2012, str. 112.

gubi društvenu priznatost i prihvaćenost, jer legitimaciji reprodukciji današnjih političkih i društvenih odnosa doprinose „etnički čisti brakovi“.⁶⁴

Ovim su skicirani odgovori na pitanja koja prema Burdijeu, moraju pratiti ukazivanje na određenu funkciju braka, u ovom slučaju „etnički čistog braka“ – za koga? (za nosioce političke i društvene moći), zašto (da bi se legitimizovali i reprodukovali najveći uslovi sticanja političke i društvene moći) i pod kojim uslovima? (u uslovima apsolutizacije kulturnih i etno – konfesionalnih razlika koje, pod nadzorom međunarodne zajednice, dovode do konstitucionalizacije kolektivnih prava, čime nacionalističke elite doživljavaju legitimnu profesionalizaciju u smislu da postaju etnokrate opskrbljene vlašću koja nije ograničena pravom – kako to implicira princip vladavine prava).⁶⁵

Identitet osoba – ljudi ili grupa nacija ili nacija – nacija – nije činjenica, kako je to istakao Sreten Ugrčić, nego funkcije dominantnog poretka – socijalnog, ekonomskog, političkog, tako da sa promjenom poretka dolazi do promjene identiteta. „Tu lekciju je lako dokazati. Na primjer, u bivšem SSSR i u bivšoj SFRJ i u bivšoj socijalističkoj Rumuniji i u bivšoj socijalističkoj Bugarskoj i u bivšoj socijalističkoj Albaniji i u bivšoj socijalističkoj DDR i u bivšoj itd. – devedeset odsto populacije izjašnjavalo se da su ateisti. Samo dvadeset godina kasnije devedeset odsto populacije u svim tim zemljama, izjašnjavaju se da su vjernici. Isti ljudi, spremni da daju život i uzmu tući u ime odbrane identiteta u koji se kunu kao nešto najsvetije i najrođenije i najdragocjenije – samo koju godinu kasnije spremni su daju život i uzmu tući u ime odbrane potpuno suprotnog identiteta – potpuno opozitnog, potpuno nepomirljivog sa onim donedavnim – novog identiteta u koji se kunu kao u nešto najsvetije i najrođenije i najdragocjenije. Kako je to moguće? Šta se desilo? Ništa naročito. Promijenio se sociosimbolički poredak, stari je otišao u historijski otpad, a novi ga je naslijedio. „*A novom poretku za njegovu reprodukciju potreban je novi identitet*“.

⁶⁴ „Posmatrano iz horizonta dominirajuće etno-nacionalne svijesti i svih teških mentalnih poremećaja kojima je ova svijest bremenita, „mješoviti brakovi“ su uglavnom označavani ili se označavaju kao kancer na inače čistom i zdravom tkivu ove ili one etnije, zatim kao bračne i životne zajednice onih koji su izdali „svoj“ narod ili pak kao institucije jeretika koji sami – a naročito njihova djeca – ne znaju šta im je vjera, kojoj naciji pripadaju itd. Brojni su primjeri ovakvog odnosa, kao što su brojna i istraživanja koja tome svjedoče. Ova svjedočenja bi se, sasvim pojednostavljeno, mogla opisati kao zbirka primjera brutalne i bezdušne diskriminacije, ponižavanja i socijalnog isključivanja svih onih koji žive ili su rođeni u „mješovitim brakovima“. Kao da se nekom neznanom, strahotnom silom, ovi ljudi izmještaju u društveno hladne prostore u kojima možda ima sunca, ali njegovi zraci ne griju; u kojima se možda nekako živi, ali se više bludi i besciljno hodi napuštenom zemljom... A na drugoj strani, etnokomformizam, upravo komforno, uživa plodove sopstvene iluzije po kojoj je onaj doista preuski prostor etničke matrice – najširi i najbogatiji okvir žiljenja“. (*Predgovor Miodraga Tivanovića*) u Perišić, N., *Mješoviti brak u BiH : od poželjnog do prezrenog, mješoviti brak kao kulturna i politička kategorija u savremenoj BiH, Friedrich-Ebert-Stiftung, Sarajevo, 2012.*

⁶⁵ Perišić, N., *Mješoviti brak u BiH od poželjnog do prezrenog, mješoviti brak kao kulturna i politička kategorija u savremenoj BiH, Sarajevo, 2012, str. 112.*

Rekonceptualizacija „mješovitih brakova“ pokazuje da je novom poretku, pored novog funkcionalno opravdanog identiteta, potreban i novi funkcionalno opravdani brak. Rat u Bosni i Hercegovini karakterisala su „etnička čišćenja“ teritorija, genocid, koncentracioni logori, prisilna premještanja stanovništva nazvana „humanim preseljenjem“ i nebrojeni drugi zločini protiv čovječnosti, što ne znači da su sve tri sukobljene strane u istoj mjeri praktikovale ove zločinačke aktivnosti. Zločini i uspostavljanje novih vrijednosnih sistema u cilju opravdavanja planiranih i izvršenih zločina, ima odlučujuću ulogu u današnjem poimanje „mješovitih brakova“⁶⁶.

Osuđena ratna zločinka i bivša predsjednica Republike Srpske – Biljana Plavšić, 1993. godine o Bošnjacima je izjavila slijedeće:

„To je genetski deformiran materijal koji je prigrlio Islam i sada sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje izražajan i diktira njihov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genim.“ Iako direktno ne spominje „mješovite brakove“ poruka je više nego jasna – „njen nebeski narod“ ne treba da se miješa sa „genetski deformiranim materijalom“, što je istaknuto u prvom od šest strateških ciljeva koje je Radovan Karadžić predstavio na 16. sjednici Skupštine tadašnje Srpske Republike BiH 12. maja 1992. godine u Banja Luci: *„Razdvajanje srpskog naroda od druge dvije nacionalne zajednice“*.

Na „genetske argumente“ 1994. godine pozivao se i profesor Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli Vedad Spahić: *„Srpsko prokletstvo je genetskog porijekla. Glupost, primitivizam, smrad, zatucanost, zov tuđe krvi hereditarne su kategorije u biću srpskog naroda. Ovaj postulat mora biti temeljom buduće edukacije bosanske mladeži. Srbi moraju postati predmetom i lajt-motivom naše mentalne higijene.“* Jasnu poruku „svom“ narodu uputio je tokom rata i bivši predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman: *Srećan sam što mi žena nije ni Srpkinja ni Tidorva“*.

Rasističke naracije o postojanju zla u genima koje, kako je to naglasila, ratna zločinka Biljana Plavšić, diktira stil mišljenja i ponašanja svih pripadnika datog kolektiva, nisu rezervisane samo za ratni period. Primjer takve rasističke naracije zabilježen je i u julu 2011. godine. Profesor Fakulteta Islamskih nauka, dr. Rešid Hafizović u tekstu objavljenom u listu Oslobođenje, između ostalog navodi:

„Genocidni pohod srpske vojske i srpskih paravojnih jedinica na Bosnu, Bosance i posebice Bošnjake osmišljen je, ko zna koliko puta, u duhu velikosrpske politike i ideje o velikoj Srbiji sa isključivo srpskim etnosom u njoj. To je dobro znana stvar. No, ta politika nije glavni

⁶⁶ Ibid.

razlog onom ubilačkom nagonu i genocidnom impulsu srpskih zlotvora. Temeljni i iskonski rezultat počiva u ubilačkom genu njihovih zlotvora, čiju svijest je teško razumijeti u dvadeset prvom stoljeću, genu koji u posljednjih stotinu i pedeset godina već po deseti put vitla kamom nad bošnjačkom glavom i proizvodi svijest koja uporno prvorazredne zlotvore u visokom polivijskom procentu srpskog naroda časti kao viteze i nacionalne heroje.“

U negativno konotiranim interpretacijama „mješovitih brakova“ često je prisutan odijum spram bivše Jugoslavije, najčešće u formi antikomunizma sa nacionalističkih pozicija, obuhvatajući ujedno ateizam i antifašizam. Profesor Fakulteta islamskih nauka Džemaludin Latić istakao je da su „mješoviti brakovi“ bili „politički projekat titoista u BiH“. „*Taj titoistički projekat identičan je projektu Vase Čubrilovića u kome se traži forsiranje mješovitih brakova kako bi se muslimani Balkana asimilirali i tako uništili.*“ Kao glavni urednik lista Ljiljan koji je izlazio tokom rata, Džemaludin Latić u svojim tekstovima je isticao: „Mješoviti brakovi, neka vrsta zastave pogrešno shvaćenog zajedničkog životva, većinom su propali brakovi, u njima nastaju teški sukobi, djeca iz takvih brakova su frustrirana porijeklom i sa takvim degutantnim preporukama valjalo bi jednom prestati“. Pripisuje mu se da je djecu iz „mješovitih brakova“ nazvao „isfrustriranom kopiladi koju je opsjeo šejtan“ što danas Latić negira („Što se kopiladi tiče, nikad takvo nešto nisam napisao i rekao za djecu iz mješovitih brakova.“) Navođenje silovanja žena tokom rata kao argument protiv „miješanih brakova“ također je prisutno u Latićevim tekstovima: „Četnici i fašiste silovali su 30.000 muslimanki i ne znam ko ima snage danas pozvati muslimanke BiH na mješovite brakove.“

U tekstu *Islam u Bosni i Hercegovini između nacionalista i vehabija* Gyorgy Lederer navodi: „Govoreći o masovnom silovanju Muslimanki od strane Srba, jedan od prvih ljudi Islamske zajednice imam Mustafa Spahić, član uredništva Muslimanskog glasa, navodno je izjavio „*Za nas su ova silovanja užasna, nezamisliva, neoprostiva, ali su ona manje bolna i lakše ih je prihvatiti nego sve one miješane brakove i djecu iz tih brakova*“. Lederer ukazuje da su „bošnjačke duhovne vođe zaista išle predaleko u napadima na mješovite brakove“ ali da „ovaj citat iz izdanja Le Monda od 28.09.1994. možda uopće nije autentičan ili je izvučen iz konteksta⁶⁷“.

Ova monstruoza rečenica možda nije autentična u ovom konkretnom slučaju, ali nije nezamisliva u naraciji etno-konfesionalnih vođa tokom i nakon rata u Bosni i Hercegovini koje, bez ikakve empatije, svetim nacionalnim ciljevima podređuju i sama iskustva žrtava –

⁶⁷ *Ibid.* str. 15.

da li bi se bez ikakve empatije, svetim nacionalnim ciljevima podređuju i sama iskustva žrtava – da li bi se same žrtve silovanja složile sa konstatacijom da su „mješoviti brakovi“ i djeca iz tih brakova bolnija i teže prihvatljivija od silovanja? Pomenutu izjavu Mustafe Spahića navodi i Ksavije Bugarel, ističući da bi se njen smisao mogao iskazati na ovaj način – „silovanje je privremeno kršenje komuntarističkih granica, a mješovit brak je njihovo definitivno ukidanje.“

Intelektualno i moralno mediokritetstvo djece iz mješovitih brakova, prema već pominjanom univerzitetskom profesoru Vedadu Spahiću, uzrokovano je samim funkcionisanjem jugoslavenske komunističke diktature:

„Prošli sistem mješance je tetošio, ukazivao im šansu za probitak eo ipso samim faktorom da su čeljad iz mješovitog braka. Jer, zaboga njihovi roditelji nikako ne mogu biti sumnjivi, oni bratstvo-jedinstvo, tu zjenicu oka komunističke diktature učvršćuju u svojoj postelji(...) Status predestiniranih favorita jamčen im u bivšem režimu od Triglava do DevĐelije učinio je i to da su mješanci u intelektualnom pogledu bivali poglavito tipični mediokriteti. Zašto? Po ranoj spoznaji da im bez plaho zahmeta u životu ide uglavnom k'o po loju, mješanci se obrazovno, intelektualno, počesto i moralno zapuštaju i ostaju duduci i tokmaci cijelog života.“

Na ideološku pozadinu „mješovitih brakova“ ukazao je i predsjednik Vijeća evropskih biskupskih konferencija, kardinal Péter Erdő:

„U vrijeme Jugoslavije, posebice među komunistima i drugim jako sekulariziranim osobama, bilo je moderno sklopiti kršćansko – muslimanski brak, upravo kako bi se pokazalo da se nijedna strana ne zanima previše za religiju. Danas su, međutim, takvi brakovi postali vrlo rijetki.“ „Mješovite brakove“ katolički i pravoslavni sveštenici često navode kao uzrok smanjenja broja Hrvata/Srba, označeni su kao vid asimilacije u kojoj smo „mi“ („naša strana“) većinom „gubitnici“. Za ilustraciju mođe poslušiti sljedeća izjava bivšeg patrijarha SPC Pavla:

„Nevolja je u tome što smo rasijani po cijelom svijetu. Naši ljudi žive daleko od svoje zajednice, da ih ona direktno podrži. I oni su u većoj opasnosti da se izgube nacionalno i vjerski. Uzrok tome su i mješoviti brakovi u kojima smo mi uvijek slabija strana bili, bilo muško ili žensko.“

Neodobranje „mješovitih brakova“ praćena su tvrdnjama o postojanju velikih i nepremostivih razlika između naroda u Bosni i Hercegovini, uslijed čega su takvi brakovi neodrživi, zatim da „mješoviti brakovi“ nisu karakteristični za Bosnu i Hercegovinu, naročito u mjeri koju je isticao „komunistički diktatorski režim“ i današnji zagovarači „propalog

programa bratstva i jedinstva“. Novinar Vedran Obućina, primjera radi ističe: „Ne valja se zavaravati integrativnim pričama o nekadašnjoj slozi koja je postojala u vrijeme Titove Jugoslavije u toj mnogo puta nazvanoj „najjugoslavenskoj republici SFRJ“. Ništa nije dalje od istine, jer su tri etničke zajednice bošnjačkomuslimanska, srpskoppravoslavna i hrvatskokatolička, vijekovima živjele na istom ozemlju, ali bez međusobnih poveznica. BiH je bila predzadnja republika bivše države po broju mješovitih brakova (zadnje je bilo Kosovo).

U okviru odobravanja „mješovitih brakova“ naglašavano je da su oni najopasniji protivnici svakog nacionalizma, mostovi koji vode u bolju budućnost, najdragocijeniji dio bosanskohercegovačkog društva, simbol multikulturalnosti, najviši stepen prihvatanja drugog i odsustva predrasuda, jedan od kohezivnih faktora bosanskohercegovačkog društva, dokaz da se može živjeti zajedno.⁶⁸ U društvu koje je podijeljeno na tri etnički „čiste“ zajednice, unutar koji je „čist“ etnički identitet postao isključivo mjerilo nečije ličnosti i osnova njegove/njene ljudskosti, ljudskosti čije su granice ujedno i granice etničke zajednice, „mješoviti brakovi“ jesu nužno zlo i remetički faktor, ne samo etničke čistoće, nego i „harmoničnog suživota“ tih zajednica koji se održava u neprestanoj produkciji međusobne mrtnje – suživota u mrtnji na kojem višestruko profitiraju današnje etno-elite Bosne i Hercegovine. U uslovima bosanskohercegovačke atrofije ljudskosti posve je dopušteno, kako u tradicionalnim medijima (štampa i televizija), tako i na mnogobrojnim internet forumima i drugim on-line društvenim mrežama.

Istraživanje koje je provela PRIME Communications Agencija o stavovima građana Bosne i Hercegovine o mješovitim brakovima rezultirala su slijedećim i to da se ukupno 38,7% građana Bosne i Hercegovine protivi takvoj vrsti bračne zajednice. 55 % Srba je protiv kao i 43% Hrvata i 12% onih koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci. Miješani brak predstavlja brak u kojem su supružnici pripadnici različitih narodnosti i religija, koji je danas prešao put od nečeg poželjnog do nečeg sasvim prezrenog te je na neki način postao bolna tema. Bez obzira na to u procesima nacionalnih buđenja kao i tokom rata u Bosni i Hercegovini, devedesetih je počeo trend oštrog suprostavljanja sklapanju mješovitih brakova.

Do početka rata u Bosni i Hercegovini je i u vrijeme bratstva i jedinstva jedan takav brak bio uvažavan što danas nije slučaj kada se na njega gleda kao na izdaju, bez obzira na to što je nastao iz jedne bezuvjetne ljubavi. Na mješovite brakove se danas gleda kao na

⁶⁸ *Ibid.* str. 117.

potencijalni problem u koji roditelji zbog svog egoizma u budućnosti guraju svoju još uvijek nerođenu djecu. Poslije raspada multietničke Jugoslavije na nacionalne i vjerske osjećaje naroda nacionalistički političari su agresivno krenuli. Ljudi su se počeli zatvarati u svoje etničke tabore jer se stvorio osjećaj ugroženosti i straha od drugog i drugačijeg. Mostar kao najveći grad na jugu Bosne i Hercegovine je bio poznat po broju mješovitih brakova. Veliki stepen etničke izmiješanosti obzirom da Mostar stoji na sjecištu regija nastanjenih Muslimanima, Srbima i Hrvatima i nije iznenađujući⁶⁹.

Zbog svog strateškog položaja 1990-tih Mostar je znatno oštećen a mnogi stanovnici su poginuli ili su ranjeni. Preživjele dijele nevidljive iako apsolutno jasno postavljene granice etniciteta. Statistički podaci o Mostaru demantiraju stoljetnu mržnju. U Mostaru je prije rata živjelo dvadesetak različitih etničkih skupina te se u etničkom smislu smatrao jednim od najtolerantnijih sredina u Jugoslaviji. Ljudi koji stupaju u mješovite brakove i njihovi potomci se moraju suočavati sa neprijateljstvom i jedne i druge strane a i moraju prekoračivati etničke podjele. Takvi ljudi danas sklapaju mješovite brakove u gradovima kao što je Mostar i smatraju se herojima te ljudima visoke samosvijesti i oni su uspjeli izgraditi jak lični identitet, bez obzira na pritisak kolektivnog identiteta.

Od ukupnog broja brakova u Mostaru prema popisu iz 1991. godine mješovitih je bilo 10%. Nakon devet godina od ukupno 176 sklopljenih brakova u Mostaru ni jedan nije bio mješoviti tipa bošnjak-hrvatica i obratno a ukupan broj stanovnika u Mostaru bio je 47% Bošnjaka i 48% Hrvata. Prema istraživanju Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP BiH) za 2006. godinu, na području sa bošnjačkom većinom 26,2% ispitanika smatra da je u potpunosti prihvatljivo da član njihove porodice stupi u brak sa osobom koja je iz reda hrvatskog naroda, odnosno 22,4% sa osobom koja je iz reda srpskog naroda. Na ovom području 54,9% ispitanika smatra da je brak sa osobom iz reda hrvatskog naroda uglavnom ili u potpunosti neprihvatljiv, odnosno 61,8% to isto smatra za brak sa osobom iz reda srpskog naroda. U Republici Srpskoj 51,9% ispitanika smatra da je brak sa osobom iz reda bošnjačkog naroda neprihvatljiv, a 47,3% smatra da je neprihvatljiv brak sa osobom iz reda hrvatskog naroda. Istraživanje spremnosti za brak sa osobom druge nacionalnosti pokazuje najmanji nivo prihvatanja na području sa hrvatskom većinom. Na tom području 68,9% smatra neprihvatljivim brak sa osobom iz reda bošnjačkog naroda, te 66,9% smatra neprihvatljivim brak sa osobom iz reda srpskog naroda.

⁶⁹ <http://www.6yka.com/novosti/mjesoviti-brak-kao-teret-danasnje-bosne>, preuzeto: 07.10. 2018. godine

6. Dvije škole pod jednim krovom

Sistem obrazovanja u Bosni i Hercegovini kao i pojedine prakse koje se primjenjuju nemaju efekat razumijevanja, tolerancije i prijateljstva između svih naroda i svih rasnih, etničkih ili vjerskih grupa kako to podrazumijevaju i sami međunarodni pravni dokumenti a čiju je ratifikaciju izvršila država ali i Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini. Obrazovne prilike koje trenutno postoje kao posljedicu imaju stalno prisutnu diskriminaciju kao i nejednakost a tako i segregaciju u obrazovanju a za koju je najadekvatniji primjer podijeljenih/paralelnih škola poznatih „kao dvije škole pod jednim krovom“.

Osobine „dviju škola pod jednim krovom“ se razlikuju od slučaja do slučaja. Ono što je svima zajedničko jeste da se u njima vrši segregacija djece te da se kroz tu segregaciju u školama uči kako među njima postoje razlike koje su nepremostive. U postkonfliktnoj Bosni i Hercegovini na takav način se povećava stepen nepovjerenja između pripadnika različitih etničkih grupa, otežava pomirenje te predstavlja prijetnju stabilnosti, sigurnosti te ekonomskom aspektu⁷⁰. Postojanje sistema „dvije škole pod jednim krovom“ predstavlja kršenje međunarodnih konvencija i domaćih zakona. U ovakvom sistemu učenici imaju mogućnost po zakonu da se upišu u bilo koju od ove dvije škole. Ono što je pokazala praksa jeste da školsko okruženje, uključujući nastavne planove i programe odgovara pripadnicima samo jedne etničke skupine. Što se tiče prakse postojanja „dvije škole pod jednim krovom“ u slučaju Stoca i Čapljine sud je donio odluku da je takva praksa diskriminirajuća, međutim ta odluka nije provedena.

Bez obzira na sve i dalje će biti teško pronaći rješenje za ovaj sistem školovanja. Vlasti kantona koje imaju nadležnost u oblasti obrazovanja FBiH, dužne su poštovati vladavinu prava kao i biti odgovorne za uklanjanje diskriminacije u okviru obrazovanja, kao i ukidanje prakse postojanja „dvije škole pod jednim krovom“.

Zbog širih političkih pitanja kao i ličnih interesa, te zabrinutosti roditelja i djece u smislu očuvanja nacionalnog identiteta postoji ogroman nedostatak političke volje za rješavanje ovog problema. Upravo zato OSCE predlaže konstruktivan način prevazilaženja ovakve prakse. Ono što je potrebno naglasiti jeste to da je neupitno pravo djece u BiH da uče maternji jezik kao nastavni predmet u školi. Sukob koji se odvijao od 1992. godine do 1995.

⁷⁰ OSCE BiH – *Dvije škole pod jednim krovom*, 2018, str.4.

godine za posljedicu je imao oko 100.000 poginulih te 2,2 miliona raseljenih osoba. Kantoni koji su naseljeni mješovitim stanovništvom hrvatskim i bošnjačkim (Zeničko-dobojski, Srednjobosanski i Hercegovačko-neretvanski) su bili područja u kojima se odvijala intenzivna borba te je zbog toga došlo do značajnog raseljavanja jedne etničke grupe. Nakon rata ta područja postaju polarizovana a to je otežavalo proces povratka. Nakon vraćanja imovine i završene obnove velika prepreka u procesu održivog povratka je bilo pitanje obrazovanja⁷¹.

Iako je sukob imao direktni uticaj na obrazovanje kroz uništavanje škola i otežavanje samo pristupa obrazovanju, obrazovne politike se koriste kako bi oblikovale i ojačale podjele u društvu, netoleranciju i neravnopravnost ili pak da eliminišu mogućnosti za razvoj građana koji kritički razmišljaju. Uticaj etnonacionalističke politike tokom sukoba spustio se i na nivoe škola. Većina traumatiziranih roditelja je odbila da upiše svoju djecu u lokalne škole. Roditelji su se plašili izlaganja svoje djece neprijateljski nastrojenom školskom okruženju. Da bi se to izbjeglo roditelji su slali djecu u *ad hoc* formirane škole, koje su najčešće bile u neadekvatnim privatnim kućama, restoranima, kafićima ili su djeca prevožena autobusima u škole susjednih lokalnih zajednica, u kojima preovladavaju pripadnici te etničke grupe. U Usori kod Tešnja u dvorištu lokalne škole formirana je „škola u šatoru“ za djecu hrvatske nacionalnosti.

Dvije škole pod jednim krovom predstavljaju jedan od najvećih problema u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini obzirom da je to direktan način segregacije učenika na osnovu nacionalnosti samih učenika. Najveći broj takvih škola je na prostoru Srednjobosanskog kantona, zatim Hercegovačko-neretvanskog te Zeničko-dobojskog⁷². Oko definicije „dvije škole pod jednim krovom“ vlasti Bosne i Hercegovine se još nisu dogovorile. Vidljivi pokazatelj tih škola jesu zgrade ili skup zgrada unutar koji se sada nalaze dvije škole a prije rata se tu nalazila jedna osnovna ili srednja škola. Djeca koja pohađaju iste ili slične programe istog uzrasta podijeljena su prema etničkoj pripadnosti. U pojedinim slučajevima koriste se odvojeni ulazi ili se nastava odvija u različitim smjenama. Postoje i neke druge prepreke na osnovu koji je izvršena podjela učenika.

Prema izvještajima danas postoji 56 škola na 28 lokacija koje rade po sistemu „dvije škole pod jednim krovom“ od čega 46 osnovnih škola i 10 srednjih škola. Bez obzira na to što je međunarodna zajednica iznijela svoj stav da ovakav način rada odnosno dvije škole pod istim krovom predstavlja diskriminirajuću praksu te se to mora hitno zaustaviti.

⁷¹ Zwierzchowski, Jan&Tabeau, E., *The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina*, preuzeto: 08.10.2018.

⁷² <http://www.diskriminacija.ba teme/mapa-dvije-%C5%A1kole-pod-jednim-krovom-u-bih>, preuzeto: 07. 10. 2018. godine

Bosanskohercegovački političari i dalje odbijaju proces ukidanja takvih škola te samo spajanje djece u zajedničke razrede.

Mišljenje stručnjaka je da bi se problem mogao riješiti putem rješavanja problema nastavnog plana i programa. Trenutna situacija je takva da svaki konstitutivni narod ima različit nastavni plan i program (bosanski, srpski i hrvatski) a naročito su problematični predmeti u takozvanoj „nacionalnoj grupi predmeta“ (Geografija, Historija, maternji jezici i Vjeronauka). Isključivo zbog ove grupe predmeta mnogi smatraju da je ključ rješenja u kurikularnoj formi koja bi predstavila jedinstven plan i program na teritoriji cijele zemlje. Ovakav nastavni plan i program bio bi fokusiran na kvalitet a ne na nacionalni identitet svakog djeteta a djeci i nastavnicima bi pružao širinu da uče jedni o drugima.

Kao alternativa praksi „dvije škole pod jednim krovom“ jesu inkluzivne škole u okviru koji će učenici moći da pohađaju što više nastavnih časova zajedno. U ovim školama jezičke i kulturne različitosti će se poštovati odvajanjem nastave za jezik i vjeronauku te će učenici učiti prema planu i programu koji promovira toleranciju kao i kritičko mišljenje.

Misija OSCE-a predlaže sljedeće korake:

- Politički dijalog
- Administrativno i pravno ujedinjenje škola
- Povećanje interakcije među učenicima
- Reforma nastavnih planova i programa
- Provedba sudskih odluka

Pomenuti koraci moraju biti izvedeni navedenim redoslijedom a posmatrani zajedno ovi koraci predstavljaju holističko rješenje problema „dvije škole pod jednim krovom“⁷³.

Razgovaranje, i traženje mogućih rješenja kao i rasprave oko fenomena „dvije škole pod jednim krovom“ koji se nalazi u svakako kompliciranom sistemu obrazovanja Bosne i Hercegovine, postoji skoro već dvadeset godina i ne smiruje se. Naprotiv fenomen se još više intenzivnije i promatra analizira, problematizuje, poslije historijske pobune srednjoškolski i srednjoškolaca iz Jajca kao i otvoreno diskriminatorne izjave Katice Čerkez, ministricе obrazovanja Srednjobosanskog kantona u kojoj „dvije škole pod jednim krovom“ prikazuje kao model kakav bi se trebao uspostaviti u svim opštinama, kantonima kao i u cijeloj Bosni i Hercegovini jer se jedino tako „osigurava jednak pristup obrazovanju za sve konstitutivne narode i ostale društvene skupine.“

⁷³ OSCE BiH – *Dvije škole pod jednim krovom*, 2018, str.24.

Postojećim obrazovnim sistemom „dvije škole pod jednim krovom“ proizvode generacije mladih osoba a njihovi identiteti su zasnovani na uvjerenju kako su razlike između ljudi nepomirljive te da su zbog toga podjele opravdane. 2019. godine druga generacija učenika u BiH će završiti svoje školovanje u okviru poslijeratnog sistema obrazovanja. Ono što je značajno jeste nastojanje da bude i posljednja takva generacija. Kako bi riješili problem diskriminacije politički lideri u BiH trebaju da stave interese djece iznad vlastitih interesa. To je jedini način puta ka stabilnoj i prosperitetnoj budućnosti Bosne i Hercegovine.

Centar za društvena istraživanja „Analitika“ pokušao je u jednom cjelovitom osvrtu da odgovori na potencijalna pitanja koja se tiču ovog fenomena kao i analizirati i mapirati moguća rješenja. Ovaj osvrt je uradila Alina Trkulja, koja je stručna saradnica Centra za interdisciplinarnu studiju Univerziteta u Sarajevu. Trkulja je u svom istraživanju pisala o fenomenu „dvije škole pod jednim krovom“, zatim njihovom formiranju u vidu privremenog rješenja a čija privremenost, bez obzira na sudsku presudu koja je samim tim i potvrdila diskriminatornost, još uvijek ne prolazi, o iskustvima iz prakse kao i mogućim rješenjima. Pored ovog glavnog problema nije zanemariv ni cjelokupni kontekst u kojem ovakve škole egzistiraju: obrazovanje je postavljeno na tri klimave noge, na tri nacionalizma koji brižljivo uzgajaju svaki svoje škole pod jednim krovom, monoetničke i mononacionalne, balansirajući između asimilacije i separacije što su tek dva pola iste stvarnosti.

V EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE SOCIOLOŠKIH OBILJEŽJA NA PODRUČJU BiH

Savremenu sociološku nauku sve naglašenije karakterizira pozitivistička, dakle orijentacija na empirijska istraživanja društvenih problema. Radi li se, pak, o bosanskohercegovačkoj sociologiji, mnoga su neistražena pitanja na području empirijskih socioloških istraživanja – a veći je broj i uzroka tome.

Metodološki problemi dakako, čine jednu od značajnijih manifestacija tih uzroka – kako problemi u području kvantitativnih, tako i oni u području kvalitativnih socioloških istraživanja. Zanimariti se potom ne bi smjelo, ni neke druge dimenzije tih problema – pitanje etičnosti u sociološkim istraživanjima, problem jedinstvene baze podataka u području socioloških, pa i istraživanja u području društvenih nauka uopće i slične.

Sarajevo

U Sarajevu se bez obzira na sve moće osjetiti duh suživota kao i multikulturalnosti. To se očituje u susretima sa slobodnim, ideologijom neopterećenih ljudima – građankama i građanima Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Na cijelom svijetu samo u Sarajevu i Jerusalemu na razdaljini od par stotina metara ponosno stoje bogomolje tri monoteističke religije. Smjenjivale su se vojske, smjenjivali režimi ali to se ne mijenja. Na neki način suživot Sarajeva i Istočnog Sarajeva najbolji su primjer nepostojanja entitetske granice, jer danas u svakodnevnom životu nije nepoznanica vidjeti ljude kako žive u u jednom gradu, a rade u onom drugom. Također tome su doprinijeli brojni projekti povezivanja.

Mostar

Mostar predstavlja jednu od rijetkih multikulturnih sredina u Bosni i Hercegovini, te je sjedište Hercegovačko – neretvanskog kantona koji je na istoku, cijelom dužinom naslonjen na Republiku Srpsku⁷⁴. Močda ipak upravo Mostar zahvaljujući svom geografskom položaju i svojoj historiji, bude mjesto u kojem će se premostiti entitetska linija FBiH-RS što predstavlja odličnu ideju za sve mlade naraštaje sa obje strane entitetske linije željne velikih izazova, željne života u miru, ljubavi i zdravom razumu. Rat kao i poratna kočenja razvoja grada su rezultat nacionalizma. Ta činjenica je danas usvojena od velike većine građana kao nepobitna. Mostar se jako teško i sporo oporavlja od posljedica tog otrova koji ga je materijalno i duševno unakazio. Sam grad Mostar kao i njegova bliža historija su dokaz da etnički

⁷⁴ <https://www.tacno.net/mostar/8-razloga-zbog-kojih-bi-mostar-ponovo-mogao-postati-pristojno-mjesto-za-zivot/>, preuzeto: 10. 10. 2018.godine

nacionalizam jednostavno ne funkcioniše kao što mjesecima ne funkcioniše Gradsko vijeće Grada Mostara. To je loša utjeha, ali će ta činjenica, u bliskoj budućnosti otvoriti nove procese i nove poglede na lokalnu politiku koji će morati biti građanski i antinacionalni.

Pomirenje je sigurno najveći zadatak današnjih i budućih Mostaraca koji žele dobro svom gradu. Poglavlje pomirenja, zbog političke strategije konflikta niskog intenziteta koja je na snazi od kraja rata, do sada nije ni otvoreno. Pošteni historičari, čestiti lokalni političari koji vole ovaj grad u svojoj cjelini, a ne koje još uvijek čekamo, nekorumpirana udruženja građana i generalno građani Mostara koji to žele će morati iznijeti na svojim ramenima nužno pomirenje koje se ne tiče samo Srba, Bošnjaka, Hrvata i Ostalih, jer tu su i pomirenje između različitih mostarskih generacija, pomirenje između starosjedilaca i novih Mostaraca, između Mostaraca i mostarske dijaspore, između tradicionalnog i modernog pristupa životu i još stotinu različitih pomirenja koje nalaže historija kako bi Mostar opet postao pristojno mjesto za život.

Političke stranke se prema ocjenama javnosti ali i Ureda Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini, neozbiljno ponašaju prema pitanju Mostara. Ako se tako nastavi, teško će postići dogovor oko načina uređenja grada. Mostar je često spominjan kao grad slučaj, podijeljeni grad čije su crte razgraničenja između istočnog i zapadnog dijela i danas jasno vidljive, a označen je i kao mjesto gdje se teško postižu dogovori. Da podjela ipak nije izmišljena, potvrđuje i činjenica da je osim tijela Gradske uprave, MUP-a i još nekih sličnih državnih institucija, sve ostalo podijeljeno. Mostar ima dva telekoma, BH Telekom u istočnom dijelu grada i HT Mostar u zapadnom dijelu grada. Pored toga Mostar ima i dvije bolnice kao i dva komunalna poduzeća⁷⁵. Međutim ima i pozitivnih primjera, kakav je Sportski savez Grada Mostara. Ta ustanova okuplja sportiste i mlade ljude cijelog grada.

Studentski zbor Sveučilišta u Mostaru i Unija studenata Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru u suradnji sa IPYG (International Peace Youth Group) svjetskom organizacijom mladih sa sjedištem u Koreji, održali su „Šetnju za mir – Peace Walk“ od Španskog trga do Starog mosta i poručili da je za njih suživot put rješenja za Bosnu i Hercegovinu. Ono što je bila svrha ovog događaja jeste ukazati na činjenicu kako su mladi Mostara uvjereni da rat nikad ne može biti rješenje, a mir i suživot vide kao uslov pozitivnog razvoja Mostara i BiH.

Predsjednik Studentskog zbora Sveučilišta u Mostaru Marko Džoić ističe da studentski zbor Sveučilišta u Mostaru i Unija studenata imaju odličnu saradnju, te da je ovo samo jedan

⁷⁵<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mostar-grad-vidljivih-nacionalnih-podjela>, preuzeto: 10.10.2018.

od projekata koje rade skupa navodeći kako još mnogo toga zajedno žele uraditi⁷⁶. Sa studentske tačke gledišta, kako naglašava, mir ugrožava politička situacija i napetost koju stvaraju neke izjave, te nemiri koji se unose meću mlade naraštaje. Predsjednik Unije studenata na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ Mostar Džani Pajić naglašava da je mir, stabilnost, saradnja i dobrobit svih u BiH misao vodilja do svih zajednički projekata:

Pajić je također izjavio da mladi iz BiH generalno odlaze jer su nezadovoljni i da je osnovni problem ekonomska kriza, nedostatak posla, na što studenti žele ukazati svekolikoj javnosti i naći način da se to zaustavi ili barem ublaži. Unija studenata Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Studentski zbor Sveučilišta u Mostaru su uključeni u rad Gradskog vijeća Mladih Grada Mostara te poručuju da će provodeći zajedničke aktivnosti neprestano ukazivati na probleme i tražiti bolji život u BiH.

Stolac

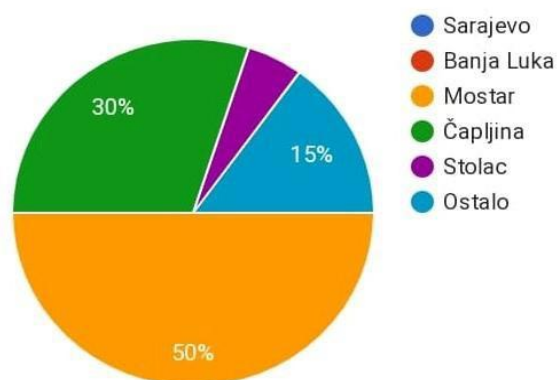
Stolac je grad smješten na jugoistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, na krajnjem istoku Hercegovačko – neretvanskog kantona. Stolac je grad gdje je sve podijeljeno na dva teritorija hrvatski i bošnjački. Nakon incidenta kao i prekinutih izbora, Stolac je na dobrom putu da postane novo krizno političko i mećunacionalno žarište u Bosni i Hercegovini. I Bošnjaci i Hrvati imaju svoju istinu. Stocem su zavlitali duhovi prošlosti, a svakodnevne potrebe ovih žitelja poput nezaposlenosti i loše ekonomije, dodatno su otežali i oni mećunacionalni. Čini se da su njima i najteži. U ovom gradiću otvoren je i privremeni ured OSCE-a. Oni bi trebali nadgledati izbore kada već Središnje izborno povjerenstvo odluči da će biti ponovljeni.

Stolac je grad koji ima bošnjačke prodavnice u kojima kupuju Bošnjaci i hrvatske u kojima kupuju Hrvati. Stanje u samom gradu je napeto te svi imaju svoju stranu priče. U Stocu postoje dva kafića koja se nalaze blizu jedan drugom, kafić „Čaršija“ u koji idu bošnjački stanovnici te bar „Corona“ u koji idu hrvatski stanovnici Stoca. Mećutim gosti u ova dva kafića vrlo rijetko se miješaju. Njih ne dijeli samo ulica, nego se Stolac guši u dubokoj mećunacionalnoj podijeljenosti, koja postoji još od završetka rata u BiH 1992-1995. godine. Istraživanje koje je vršeno za ova tri grada Sarajevo, Mostar i Stolac koji su značajni zbog svoje multikulturalnosti, zategnutih odnosa, ipak pokazuju pozitivnu sliku kako Bosne i Hercegovine tako i ova tri grada.

⁷⁶ <https://www.hayat.ba/vijest.php?id=117552> , preuzeto: 11. 10. 2018. godine

Grad u kojem živite:

20 responses

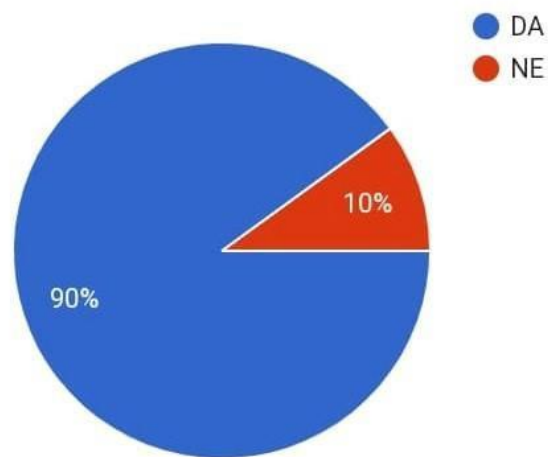

Graf 1. Gradovi u kojima je provođena anketa

Na ovom grafikonu prikazani su gradovi koji su učestvovali u sprovođenju ankete a to su: Sarajevo, Mostar, Čapljina, Stolac, Banja Luka. Od ostalih gradova učestvovala je i Jablanica. Ponuđenih pitanja je bilo 5 a odgovora 20 odnosno 20 osoba je odgovorilo na pitanja iz ankete.

Da li smatrate multikulturalnost u Bosni i Hercegovini kao nešto pozitivno?

20 responses

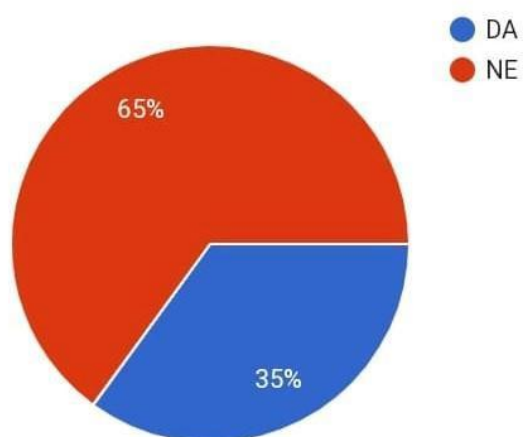

Graf 2. Postotak pozitivnih i negativnih odgovora

Na pitanje da li smatrate multikulturalnost u BiH kao nešto pozitivno 90% ispitanika je odgovorilo sa DA a samo 10% je odgovorilo NE.

Da li ste za sistem "dvije škole pod jednim krovom"?

20 responses

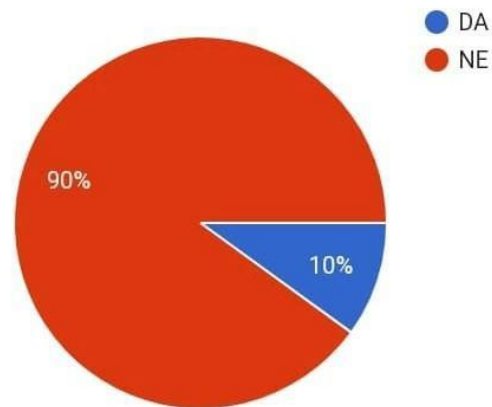
Graf 3. Postotak pozitivnih i negativnih odgovora

Na pitanje da li ste za sistem „dvije škole pod jednim krovom“ 65% ispitanika je odgovorilo sa NE a 35% je odgovorilo DA.

Da li ste za nacionalne škole umjesto multinacionalnih?

20 responses

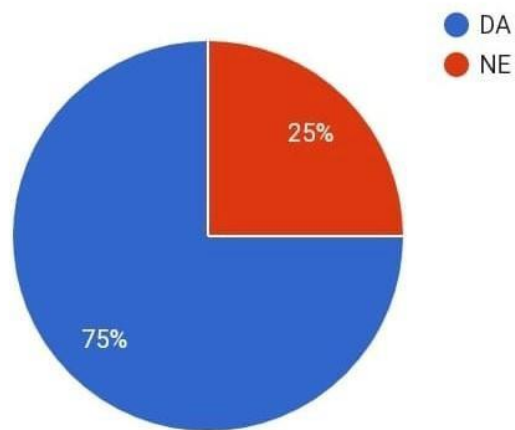

Graf 4. Postotak pozitivnih i negativnih odgovora

Na pitanje da li ste za nacionalne škole umjesto multinacionalnih 90% ispitanika je odgovorilo sa NE dok je njih 10 % izabralo DA kao odgovor.

Da li smatrate da je suživot u Bosni i Hercegovini moguć bez religijskih i etničkih podjela?

20 responses

Graf 5. Postotak pozitivnih i negativnih odgovora

Na pitanje da li smatrate da je suživot u Bosni i Hercegovini moguć bez religijskih i etničkih podjela 75% ispitanika je odgovorilo DA dok je njih 25% odabralo NE kao odgovor.

ZAKLJUČAK

Iz provedenog istraživanja te na osnovu literaturnih izvora možemo zaključiti slijedeće:

- Multikulturalizam predstavlja ideologiju koja se odnosi na demografsku sliku nekog mjesta, prije svega na organizaciju školstva, susjedstva, gradova i nacija.
- Multikulturalizam predstavlja prisutnu kulturu raznolikosti kao društveno bogatstvo ali i novi politički okvir kojim se uspostavljaju društveni odnosi unutar kojih različite kulture mogu slobodno razvijati vlastite identitete a istovremeno sudjelovati u jačanju zajedničkih društvenih kultura.
- Većina današnjih društvenih zajednica u svijetu je ili postaje multikulturalna zbog naglog razvoja komunikacijskih tehnologija, globalizacije, intenzivnih migracija, društvenih pokreta za priznavanje posebnih identiteta.
- Poteškoće suživota različitih vjerskih, rasnih, globalnih, etničkih, manjinskih zajednica, migracije kao i osvajanja prisutna su u raznim društvima.
- Bosna i Hercegovina je multikulturalna zemlja obzirom da u njoj žive tri konstitutivna naroda zajedno sa ostalim odnosno Jevrejima, Romima i ostalim manjinama.
- U Bosni i Hercegovini na kulturu je uticalo to što je bila pod vlašću različitih država sve dok nije postala neovisna.
- Bosna i Hercegovina je zemlja sa ekstremno niskim rastom nataliteta.
- Državljeni Bosne i Hercegovine koriste tri jezika: bosanski, srpski, hrvatski te dva pisma: latinicu i ćirilicu dok se manjine međusobno koriste jezikom njihovih zajednica.
- Bosanci su poznati kao druželjubivi, društveni i gostoljubivi ljudi. Mnogo vole primati goste ali i odlaziti u goste.
- Porodična okupljanja kao povod najčešće imaju neke od značajnih datuma iz porodične, nacionalne ili religijske prošlosti.
- Kod Bosanaca nema nekog posebnog obrasca oblačenja koji je određen nekom od nacionalnih ili vjerskih zajednica.
- Smrt predstavlja sastavni dio života i Bosanci su zahvalni ako je smrt bila brza i bezbolna što znači da se umrla osoba nije puno mučila. Pogrebi kod svih se odvijaju prema vjerskim propisima ali ima i ateističkih odnosno sekularnih pogreba.
- Porodica predstavlja osnovu bosanskog stanovništva čija veličina prelazi okvire proste reprodukcije. Poželjni natalitet je troje i više djece.

- Islam kao i kršćanstvo stavljaju poseban naglasak na potrebu stupanja u brak, što predstavlja najbolji model za zajednički život te porodicu smatraju temeljnom strukturom koja može da doprinese društvenom blagostanju.
- U Bosni i Hercegovini je danas razvijena struktura obrazovnih institucija, od onih za predškolski odgoj do onih visokoškolskih. Obrazovanje na nivou cijele države nije jedinstveno nego se ono razlikuje prema nacionalnim programima gdje se naglasak stavlja na interpretaciju nacionalne svijesti kao i na učenje nacionalnog jezika.
- Bosna i Hercegovina bez obzira što je mala država ima izrazito bogatu kulturu. Kultura Bosne i Hercegovine ispoljava se na različitim područjima ljudske djelatnosti: muzika, likovna i primijenjena umjetnost, književnost, te dizajn kao i mediji.
- Obzirom da su u Bosni i Hercegovini prisutne tri vjere to je imalo izuzetan uticaj na razvoj kulture Bosne i Hercegovine. Pored Jerusalema Sarajevo predstavlja jedini grad koji na 100 metara udaljenosti između njih ima i pravoslavnu crkvu i džamiju, sinagogu i katoličku crkvu.
- Raznolikost Bosne i Hercegovine se osjeća na cijeloj teritoriji države gdje god krenemo od juga prema sjeveru kao i od istoka prema zapadu. Raznolikost se ogleda naročito u kulturnim, etničkim i vjerskim segmentima.
- Mećureligijski odnosi odnose se na cijeli društveni život Bosne i Hercegovine. Krajnje društveno odgovorno jeste uvažiti tu temeljnu religijsku dimenziju Bosne i Hercegovine, detaljno se upoznati sa njom te se odgovorno odnositi prema njoj.
- Bosanskohercegovačko društvo doživjelo je mnogo trauma kroz ratnu historiju toliko da se sablažnjava od samog sebe i svojih sugrađana. Nacionalnost postaje mać i štiti a društvo multikulturalizam nacionalista u kojem pozitivne učinke u većini slučajeva provode upravo mladi Bosne i Hercegovine. Interkulturalizam je tek na početku, u svojim zaćecima i kao takav malim koracima ulazi na velika vrata u Bosnu i Hercegovinu.
- Na prostoru Federacije Bosne i Hercegovine danas postoji više od 30 škola koje rade na principu „dvije škole pod jednim krovom“. U ovim obrazovnim institucijama djeca se razdvajaju prema nacionalnosti te imaju različite planove i programe.
- U Sarajevu se bez obzira na sve može osjetiti duh suživota kao i multikulturalnosti. To se oćituje u susretima sa slobodnim, ideologijom neopterećenih ljudima – graćankama i graćanima Sarajeva i Bosne i Hercegovine.
- Mostar se jako teško i sporo oporavlja od posljedica ratnog otrova koji ga je materijalno i duševno unakazio. Sam grad Mostar kao i njegova blića historija su

dokaz da etnički nacionalizam jednostavno ne funkcioniše kao što mjesecima ne funkcioniše Gradsko vijeće Grada Mostara.

- Stolac je grad gdje je sve podijeljeno na dva teritorija hrvatski i bošnjački te predstavlja apsolutno nacionalno podijeljenu sredinu.
- Na pitanje da li smatrate multikulturalnost u BiH kao nešto pozitivno 90% ispitanika je odgovorilo sa DA a samo 10% je odgovorilo NE.
- Na pitanje da li ste za sistem „dvije škole pod jednim krovom“ 65% ispitanika je odgovorilo sa NE a 35% je odgovorilo DA.
- Na pitanje da li ste za nacionalne škole umjesto multinacionalnih 90% ispitanika je odgovorilo sa NE dok je njih 10 % izabralo DA kao odgovor.
- Na pitanje da li smatrate da je suživot u Bosni i Hercegovini moguć bez religijskih i etničkih podjela 75% ispitanika je odgovorilo DA dok je njih 25% odabralo NE kao odgovor.

LITERATURA

1. Ančić, M., *Društvo, etnicitet i politika u Bosni i Hercegovini = Society, ethnicity, and politics in Bosnia-Herzegovina*, Časopis za suvremenu povijest, 2004.
2. Arijes, F., *Eseji o istoriji smrti na zapadu : od srednjeg vijeka do naših dana*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.
3. Babić-Avdispahić, J. “Etika demokracija i građanstvo”, *Izazovi multikulturalizma*, IP Svjetlost, Sarajevo, 2005.
4. Cvitković, I., *Religije suvremenoga svijeta*, Fakultet političkih nauka / Svjetska konferencija religija za mir, Sarajevo, 1999.
5. Cvitković, I., *Religija u zrcalu teorija*, Centar za empirijsko istraživanje religije – CEIR, Sarajevo, 2016.
6. Cvitković, I., *Sociologija religije*, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Sarajevo, 1996.
7. Crespi, F., *Sociologija kulture*, Politička kultura, Zagreb, 2006.
8. Ćekić, S., *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2012.
9. Ćamo, M. *Kultura stanovanja u Sarajevu*. Sarajevo : Udruženje građana Semerkand, 2005.
10. Ćamo, M. *Urbana abeceda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 2013.
11. Ćamo, M., *Perspektive gradskog načina života u Bosni i Hercegovini*, Godišnjak BZK “Preporod”, Godina XII, Sarajevo, 2012.
12. Dragojević, S., Dragičević-Šešić, M., *Interkulturalna medijacija na Balkanu*, OKO, Sarajevo, 2004.
13. Emirhafizović, M., Zolić, H., *Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine*, ANUBiH, Sarajevo, 2017.
14. Fejzić, F., *Uvod u teoriju informacija*, Promocut Sarajevo, Sarajevo, 2007.
15. Hfz. Haverić, H., *Zašto i kako se klanja namaz salat*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Izdavački centar, Sarajevo, 2000.
16. Ibrahimagić, O., *Dejton - Bosna u Evropi*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2001.
17. Imamović, M. *Historija Bošnjaka*, Preporod Sarajevo, 2006.

18. Jurić, H., *Ugrožavanje prirode i kulture kao izazov za bioetiku i multikulturalizam // Integrativna bioetika i multikulturalnost : Zbornik radova Drugog međunarodnog bioetičkog simpozija u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, od 23. do 24. svibnja 2008), Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2009. preuzeto: 15. 09. 2018. godine*
19. Kasapović, M., *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država, Politička kultura, Zagreb, 2005.*
20. Kico, M., *Bosanski jezik i baštinici, El – Kalem, Sarajevo, 2001.*
21. Klosovska, A: *Sociologija kulture, Sarajevo: Krug 99, 2003.*
22. Lasić, M. *Aporije multikulturalnosti u svijetu i kod nas, Rabic Synopsis, Sarajevo, 2014.*
23. Ljubić, F., *Strategija društvenog razvitka - Mostar, Sveučilište u Dubrovniku i Sveučilište u Mostaru, 2005.*
24. Pinto, Avram, *Jevreji starog Sarajeva i Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.*
25. Perišić, N., *Mješoviti brak u BiH od poželjnog do prezrenog , mješoviti brak kao kulturna i politička kategorija u savremenoj BiH, Sarajevo, 2012.*
26. Radić, A., *Osnove za sabiranje i proučavanje graĐe o narodnom životu, Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena, Jugoslav. Akademija znanosti i umjetnosti, svezak II., Zagreb, 1897.*
27. Repovac, H., *Globalizacija i multikulturalizam, Pregled – časopis za društvena pitanja, 1-2, XLVII, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2006.*
28. Seligman A., Mahmutćehajić, R., *Tolerancija i tradicija, Međunarodni forum Bosne, Sarajevo, 1999. godina.*
29. Sulojdžić A. i sar., *Bosanci, kulturni profil, Institut za antropologiju, Zagreb, 2006. godina.*
30. Šavija-Valha, N. (2009). *Religijski identiteti i društvena struktura Bosne i Hercegovine. Migracijske i etničke teme, Sarajevo, 2009.*
31. Šećibović, M., *Aporije inerkulturalne komunikacije, Media culture and public relations, Konjic, 2015.*
32. Šehić, Z., Tepić, I., *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine, Sejtarija, Sarajevo, 2002.*
33. Šušnjić, Đ., *Verski dijalog i tolerancija – drama razumevanja – Religije Balkana, Beogradska otvorena škola, Beograd, 2001.*
34. Vrnjak, H. *Istaknuti Bošnjaci pjesnici divanske poezije u 16. i 17. stoljeću, Glasnik, br. 7 - 9, godina LVII, Rijaset Islamske zajednice u B i H, Sarajevo, 1996.*

35. Vlajki, E; Plenković, M., *Krizno komuniciranje u multikulturalnom društvu, Hrvatsko komunikološko društvo*, Zagreb 2009.
36. Vukomanović, M., Vučinić, M., *Religije Balkana - Susreti i prožimanja*, BOŠ, Beograd 2001.
37. Zigmunt, B., *Kultura i društvo, Prosveta Beograd*, Beograd, 1984.
38. Zwierzchowski Jan&Tabeau, E., *The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina*,

Dokumenti:

1. *Revidirani osnovni dokument koji prredstavlja dio Izvještaja države članice Bosne i Hercegovine, (Common core document), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2010.*

Internet izvori:

1. https://www.visitmycountry.net/bosnia_herzegovina/bh/index.php/geografija/27-vmc/geografija/226-granice-i-velicina-bosne-i-hercegovine, preuzeto: 01. 09. 2018. godine
2. <http://fzs.ba/index.php/popis- stanovnistva/popis- stanovnistva-1991-i- stariji> , preuzeto: 07. 09. 2018. godine
3. https://hr.wikipedia.org/wiki/Popis_ stanovni%C5%A1tva_u_Bosni_i_Hercegovini_1991, preuzeto: 07. 09. 2018. godine
4. <http://www.statistika.ba/?show=12&id=49800>, preuzeto: 07. 09. 2018. godine
5. https://sh.wikipedia.org/wiki/Pravoslavna_crkva_u_Bosni_i_Hercegovini, preuzeto: 10. 09. 2018. godine.
6. https://hr.wikipedia.org/wiki/Obrazovanje_u_Bosni_i_Hercegovini, preuzeto: 01.10.2018. godine
7. <http://balkans.aljazeera.net/tag/bosna-srebrena>, preuzeto: 02.10.2018. godine
8. <http://www.6yka.com/novosti/mjesoviti-brak- kao-teret-danasnje-bosne>, preuzeto: 07.10. 2018. godine
9. <http://www.diskriminacija.ba teme/mapa-dvije-%C5%A1kole-pod-jednim-krovom-u-bih>, preuzeto: 07. 10. 2018. godine
10. <https://www.tacno.net/mostar/8-razloga-zbog-kojih-bi-mostar-ponovo-mogao-postati-pristojno-mjesto-za-zivot/>, preuzeto: 10. 10. 2018.godine
11. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/mostar-grad-vidljivih-nacionalnih-podjela>,preuzeto: 10.10.2018. godine
12. <https://www.hayat.ba/vijest.php?id=117552> , preuzeto: 11. 10. 2018. godine

13. [http://www.icty.org/x/file/About/ OTP/War Demographics/en/bih casualty undercount conf paper 100201. Pdf](http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War%20Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.Pdf)